

JOAQUIM COSTA I ELS ESTUDIS CONSUETUDINARIS A ESPANYA ⁽¹⁾

(Una excursió de Psicologia i Etnografia hispanes)

pel

DR. TOMÀS CARRERAS I ARTAU

Catedràtic de l'Universitat de Barcelona

SUMARI

I.^a part: *L'obra consuetudinària d'En Costa i ses derivacions*

- I Doctrines psico-etnogràfiques d'En Costa. — Gènesi del fet consuetudinari (jurídic, estètic, professional, científic, etc.). — Lo popular i el concepte integral de l'Història de les doctrines. — Aplicacions a Espanya.
- II Línia d'exploració de vida normal. — Dret consuetudinari de l'Alt Aragó. — Dret consuetudinari i Economia popular d'Espanya. — Col·lectivisme agrari.
- III Línia d'exploració de vida anormal normalisada. — La Picardia. — Picardia pura i Valentia (*Gua-peza*). — El Caciquisme com a fenomen social. — Valor del llibre-informació *Oligarquia y Caciquismo*.
- IV Àrea territorial de la Picardia. — El sector català. — Condicions històriques de la vida catalana. — Atenuacions de l'esperit cavalleresc. — Formes actuals de Picardia vistes des de Catalunya. — Lo Cursi.

(1) Conferència donada el dia 19 d'abril de 1917 al saló del Consell de la Universitat de Barcelona. Les notes de la primera part del present estudi, refetes i ampliades, constituïren, baix el títol de «*Una excursió de Psicologia i Etnografia hispanes: Joaquim Costa*», el discurs de recepció de l'autor a la «Reial Acadèmia de Bones Lletres» de Barcelona, que ara és reproduït aquí. El treball d'ampliació va consistir en una revisió de l'obra consuetudinària d'En Costa, estudiada en ses relacions amb el pensament espanyol contemporani.

- V Línia d'exploració propiament etnogràfica (creences, supersticions, supervivències). — Les informacions consuetudinàries sobre'l naixement, el matrimoni i la mort. — El Folklore en l'obra d'En Costa. — Significació del moviment «El Folklore Español» (1883-1886).
- VI Avenir dels estudis psico-etnogràfics a Espanya.

2.ª part : *La renovació de l'Escola històrica catalana*

- VII Balanç de l'Escola històrica catalana del Dret. — «És acabada la seva missió»? — L'obra paralela de l'Escola històrica de la Literatura i del Folklore. — Indicacions filosòfiques de Xavier Llorens. — Noves orientacions. — La Psicologia del poble català.
- VIII Bases per a l'organització dels estudis de Psico-Etnografia moral, jurídica i econòmica de Catalunya.

La tasca de direcció de l'ARXIU, des del començament de la nostra empresa col·lectiva, és consemblant a la del miner que vol procedir amb mètode i sistema en les seves exploracions. És necessari preparar el terreny, replantejar, revisar exploracions anteriors i saber esperar tal vegada per a enfondir més. Tot això vol dir que'l nostre comès és avui per avui d'orientació; però d'orientació ferma i precisa, que no pot acontentar-se amb vagues generalitats doctrinals.

Per altra banda, els capdavanters de l'ARXIU ens hem hagut d'atribuir el noble paper d'incendiàries espirituals; car una de les nostres preocupacions és revelar aptituds, escalfar vocacions, interessar els esperits joves en l'empresa comuna, capacitant-los per a les tasques d'investigació de demà.

Me proposo establir els principis doctrinals i les

bases d'organització d'uns estudis de Psico-Etnografia moral, jurídica i econòmica de Catalunya. El meu propòsit resultarà més visible, si declaro sencillament que vinc a reaccionar una mica contra aqueix concepte massa estret — pel demés molt interessant — que solem tenir del Folklore a Catalunya, limitat gairebé sempre al conreu del Folklore lingüístic, literari i artístic.

A aquesta tentativa, que tant de ple entra dintre del marc de la nostra Càtedra d'Ètica, m'ha semblat convenient associar-hi, a manera de *cicerone* altíssim, un nom que'ns il·luminarà amb resplandors de glòria: Joaquim Costa.

Sia'm permesa una petita confidència. Feia temps que esperava una ocasió per a retre homenatge — modestíssim com a meu que és — a la memòria del gran aragonès. És un deute de justícia que no sé fins a quin punt sabré avui saldar. Dec a En Costa l'orientació d'una part dels meus estudis. Li dec més encara: ell, el catedràtic *honorari*, en moments de profunda crisi de la meva vocació, tingué a bé enfortir-la amb el seu consell autoritzat i sempre amical.

1.ª part: *L'obra consuetudinària d'En Costa
i ses derivacions*

I

Un dels motius d'agitació polític-social a Espanya, durant la darrera centúria, fou el procés de la unificació legislativa. La constitució de 1812 i més terminantment la de 1837 establiren que uns mateixos còdics regirien per a tota la Monarquia. Però jo no vinc a discórrer precisament com a jurista; i faig aquesta

advertència per tal d'estalviar-me d'historiar les varies etapes d'aquella qüestió, especialment en ordre a l'anomenada codificació civil, la qual, més que pel seu interès inicialment jurídic, rememorem ara com un episodi important de la lluita entaulada entre dues Espanyes, l'Espanya uniformista i l'Espanya real.

Es amb motiu d'aquella agitació, a l'ensems doctrinal i pràctica, que la figura de Joaquim Costa adquireix, defensant la realitat viva del Dret Aragonès, un relleu extraordinari, encarrilant-se de pas la direcció més ferma i positiva dels seus estudis.

Revisat ara serenament l'espectacle, després de transcorregut el temps necessari, sembla tenir perfecta comprovació aquesta doble llei de Biologia social: 1.ª, que'ls fets provoquen noves doctrines, i que aquestes, a la vegada, influeixen de prop o de lluny en la marxa dels fets; 2.ª, que en el topament de les doctrines contràries s'operen resultats no previstos sisquera per les parts contendents, superacions o síntesis que porten en llurs entranyes principis inèdits de pensament i de vida. Perquè la veritable lliçó de l'història en el cas concret elevat a problema que'm proposo estudiar, és la següent: Costa, lluitador formidable, resta aparentment vençut davant l'onada de l'unificació legislativa que's presentava com a irresistible; però asserenat l'horitzó, esvaïda la pols del combat, i sobre tot revisats els aconteixements a través d'un nou criteri més ample que l'estrictament jurídic del moment, trobem, com a residu positiu de la lluita, els carreus per a una gran escola de Psicologia i Etnografia hispanes. Una escola — precisem-ho bé — que ni's presenta amb pretensions de tal, ni's vesteix amb daurades denominacions; fet aquest curiosíssim, perquè contrasta amb el procediment invers, massa sovint repetit entre nosaltres, que consisteix en procurar-se la vana satisfacció

de introduir una marca científica determinada abans de tenir preparat un contingut d'investigació original.

Complexa i d'horitzons vastíssims és l'obra d'En Costa, i no he d'ésser jo tant arriscat que intenti presentar-vos-la no ja tota entera, sinó ni sisquera en els seus caires més sortints. Solament els títols cabdals de les obres, constituïeixen un index d'assumptes i matèries tant heterogenies, que pareix inversemblable atribuir-les a un mateix autor: Estudis Ibèrics; Poesia popular espanyola i Literatura celto-hispanes; Vida del Dret; Teoria del fet jurídic; Dret consuetudinari i Economia popular d'Espanya; la Llibertat civil; Col·lectivisme agrari; Reorganització del Notariat, del Registre de la propietat i de l'Administració de justícia; la Qüestió d'Àfrica; el conflicte hispano-alemany sobre la Micronesia; Geografia comercial; el Judici pericial; Fideicomisos de confiança; el Problema de l'ignorància del Dret; la Fòrmula de l'Agricultura espanyola; Política hidràulica; Reconstitució i Europeïzació d'Espanya; Oligarquia i Caciquisme; Marina mercant i marina de guerra... I al costat del Costa doctrinal, el Costa cabdill en el que l'actuació de l'home i la doctrina es confonen: el Costa del manifest de Barbastro, de la *Liga de Productores* i de la *Unión Nacional*; el Costa de l'Ateneu de Madrid i de les conferències apocalíptiques; el Costa de les epístoles periòdiques i fulminants contra'l Règim; aquell Gegant paralític que «ya no estava en circulació» (com me deia en una commovedora lletra de 14 de desembre de 1903), que veia reflexada en sa pròpia lamentable situació física, la imatge real de l'Espanya dels seus amors i de les seves ires; el *Lleó de Graus*, transportat apoteòsicament a Madrid, corejat per la premsa rotativa, idol de les multituds, símbol de protesta i de redempció, devingut personatge llegendari.

No és aqueix Costa de la fama popular, sinó un altre Costa menys conegut fins de cert públic il·lustrat, adorador incondicional del mestre, el que ara d'aprop ens interessa: és el Costa autor d'una veritable enciclopèdia del costum, el Savigny espanyol, el creador insuperable dels estudis consuetudinaris a Espanya.

Era l'any 1873. Moria en plena juvenesa el professor de la Universitat de Madrid Josep M. Maranges, fill de l'Empordà i que havia cursat a la Universitat de Barcelona, deixant una estela de records i esperances. Per a honrar la seva memòria, la família instituí un premi universitari, obrint un concurs sobre el següent tema: «El costum com a font del Dret, considerat en sos principis i en sa valor i importància a Roma». El Jurat, constituït per professors d'aquella Universitat, otorgà per unanimitat el premi al jove Joaquim Costa i Martínez, restant astorat davant del treball sotmès a la seva deliberació. Efectivament; no's tractava d'una Memòria *reglamentària* sinó d'una obra de proporcions vastíssimes sobre Dret consuetudinari en la que'l mateix tema proposat havia sigut elevat a una potència màxima i insospitada.

La primera part de l'obra es va publicar primerament a la «Revista de la Universidad de Madrid» i després, en 1876, en un volum baix el títol de *La Vida del Derecho (Ensayo sobre el Derecho consuetudinario)*. La lectura d'aquest llibre, de forta estructura, és avui difícil i pesada. A la natural obscuritat aragonesa, de què tant es planyia el mateix Costa, hi ha que ategir el conceptisme krausista, jugat amb fervor de neòfit. La superabundància de materials ofega les línies precises del fons. Es tracta d'un primer assaig de Filosofia jurídica del costum, amb vistes cap a l'erudició millor que construït sobre l'observació directa i personal del fet jurídic. L'estil és imprecís i torturat.

Però abunden les clarianes i els tocs originals, i sobre tot conté una vigorosa professió de fe en el tema: la Ciència del Dret consuetudinari — escriu resoltament el jove autor — amb prou feines ha adelantat un pas des del punt en que la deixà el poderós geni de Suárez i de Savigny.

En 1880 publica *En Costa la Teoría del hecho jurídico individual i social*, que és un segon capítol refós i millorat de l'obra llorejada amb el premi Maranges. L'autor declara que's tracta d'un desenrotllament de les seves doctrines de Biologia jurídica; però adverteix que ha tingut ocasió de penetrar més en la naturalesa del fet jurídic, en el modo de la seva generació i en la seva manera d'obrar en la vida: 1.er *Recollint de la tradició oral tota una legislació consuetudinària*, i inquirint ses relacions amb el conjunt de la vida del poble que l'ha creada i amb la legislació oficial escrita (*Dret consuetudinari de l'Alt Aragó*). 2.^{on} Posant a contribució els descobriments i hipòtesis de la Psico-física dels Weber, Fechner, Wundt, Carpenter, Maudsley, Luys, Ferrier, Delboeuf, Helmholtz, etc.

En aquest llibre, d'una factura sistemàtica, sòbria i elegant, triomfa el psicòleg, el recercador original, l'aragonès. Costa no tenia vocació per a la filosofia pura; però les seves condicions natives d'historiador, posades ara al servei d'una doctrina, produeixen un resultat magnífic. L'estil devé personal, amb aquells trets tant inspirats, rectilinis, desbordats, deixant sentir qualque espatec de xurriaques.

Tot el copiós capítol IV, que constitueix el nervi de l'obra, es d'una alta novetat i ofereix molt interès per a l'objecte del present estudi. En ell, per primera vegada, hi és exposada una teoria psicològica sobre la generació del costum jurídic que aclara, precisa i completa les doctrines, massa vagues en aquest punt,

de l'Escola històrica de Savigny. Costa rebutja l'opinió romàntica que suposa que és el poble enter, considerat com una entitat metafísica i transcendent, el que crea els costums. Sosté, pel contrari, que l'autor inicial de tota institució consuetudinària és sempre un individu. Però no un individu qualsevol, ni en circumstàncies qualsevols. I sentada aquesta afirmació, comença una sèrie d'anàlisis profundíssims sobre les condicions psicològiques necessàries tant en l'individu creador com en la col·lectivitat, perquè el fet originàriament individual encarni socialment i devingui *consuetudinari*. Tot això il·lustrat amb abundància d'exemples i materials extrets de les mateixes entranyes de la vida espanyola.

Com pot endivinar-se, Costa acabava de bastir, des de la esfera jurídica, una de les doctrines-mares de la Psicologia col·lectiva i l'Etnografia. Però la seva mirada amplíssima i penetrant s'havia anticipat a estendre la investigació a altres dominis, àdhuc sostenint l'unitat essencial del problema. Efectivament; en 1876 comença a publicar en la *Revista de España una «Introducción» a un Tratado de Política sacado textualmente de los refraneros, romanceros y gestas de la Península*, que constitueix un original tractat de Filosofia i Biologia estètiques. En la dita «Introducción» estudia En Costa la poesia popular en la unitat de tots els seus gèneres, detenint-se molt especialment en el seu procés genètic i evolutiu.

Costa, que coneixia i fa referències al «preciós llibre» de Milà i Fontanals, *De la poesia heroico-popular castellana*, sosté la necessitat d'establir el paralelisme entre la vida jurídica i la vida estètica, quan es tracta d'investigar els orígens d'una i altra. Aquest paralelisme — afirma — a més de reunir quantes condicions de legitimitat poden desitjar-se, vessarà viva i copiosa

llum en les no ben explorades regions de la Biologia estètica, perquè unes mateixes lleis governen la vida de la Bellesa i la vida del Dret, i no són més coneguts i familiars els procediments d'aquesta que'ls d'aquella. No hem vist—afegeix—que s'hagi consagrat fins el present la deguda atenció al problema sobre la gènesi i desenrotllament de la poesia popular, amb tot i ésser elemental. Com es realisa el trànsit de la bellesa poètica des del gran laboratori de la fantasia universal fins aqueixes creacions individuals que solem distingir amb el dictat de populars? En quin sentit i dintre de quins límits és legítima la distinció que fem comunment entre literatura popular i literatura erudita? Quina participació assoleix el poble en la poesia que porta son nom? En termes generals—conclou—tota poesia (lo mateix que tot altra producte de l'esperit, costum jurídica, us agronòmic, principi, teoria científica, legislació, etc.), l'autor de la qual s'ha inspirat en l'esperit general i ha procedit com a orgue i ministre seu, identificant-se més o menys amb ell i portant la seva veu, és poesia popular.

Fins aquí la doctrina general. Passant ja a l'estudi de ses aplicacions fa notar Costa que ni Sthal, ni Mackintosh, ni Ompteda, ni Stewart, ni Matter, ni Ritter, ni Wheaton, ni Ahrens, ni P. Janet feren la més petita parada en els ideals ètics i polítics revelats en la literatura del poble, n'obstant constituir un capítol essencial en la història de les doctrines. I anuncia el seu propòsit de sorprendre i fixar l'*ideal polític* del poble espanyol, tal com l'ha manifestat directa o indirectament en els seus refrans, romanços i poemes primitius o cantars de gesta durant els segles medievals, des de l'aparició de l'estat pla fins a darrers de la XVI centúria, i en el parèntesi mortal del segle XVII, deduint d'aquests mateixos monuments el sentit ideal de la nostra història política.

Després de varies suspensions degudes a dificultats editorials, la *Introducción* fou publicada en 1881 baix el títol de *Poesía popular española y Mitología y Literatura celto-hispanas*, comprnent una segona part, de matèria distinta, que versa sobre els « Orígenes de la literatura española o Historia de la literatura popular en la edad antigua ». Costa s'afanya a advertir que'l títol d'aquesta segona part « té més de pretencions que de ver, i deu considerar-se menys com anunci d'un fet, que com expressió d'un ideal ». Així i tot es tracta d'una exploració feta sobre un terreny completament verge, en la que l'Etnografia entesa en son sentit més clàssic és posada intencionadament al servei de l'investigació dels orígens de la cultura i civilització peninsulars. Amb gran diligència, l'autor presenta abundosos materials del Folklore actual i d'altres èpoques — balls, cançons populars, fórmules d'encantaments, pràctiques i consuetuts, etc. — que ell s'aplica a interpretar com a supervivències de les institucions primitives hispanes.

Per a jutjar l'esforç colossal que significa aquesta investigació apreciada en conjunt, cal tenir present l'època en que fou feta i una advertència molt justa del seu autor: estem mancats — diu — de preparació universitària i de mitjans bibliogràfics; en les nostres Universitats no's cursa Filologia, ni Etnografia, ni Mitografia, ni estudis especials d'Història antiga ni moderna. Menéndez i Pelayo al publicar la segona edició dels *Heterodoxos*, ha fet plena justícia al mèrit i transcendència de les iniciacions d'En Costa, en l'esplèndid volum de « Prolegómenos » (Madrid, 1911, pàg. 70) fet de nou i dedicat a l'estudi de les creènces, ritus i supersticions de l'Espanya prehistòrica: « Quel- » com d'ibèric — escriu — ha de trobar-se en el fons » de les supersticions populars, i quelcom també del » paganisme oriental i clàssic se reflexa en elles. Aquí-

»latar l'influx i persistència d'aquests elements és
 »matèria... que exigeix tractats especials que a Espa-
 »nya gairebé no existeixen, llevat de dues o tres bri-
 »llants excepcions com les obres de Costa i Leite de
 »Vasconcellos».

Una condició especial, filla del temperament d'En Costa, hi ha que tenir sempre present al jutjar no sols l'obra a que'ns referim, sinó la seva labor històrica en general. Costa és no sols un investigador infatigable sinó també un poeta o millor, un il·luminat de l'Història. Amb la més absoluta bona fe transfigura—no dic falsifica—els fets i sobre tot els personatges llegendaris, dels quals podria dir-se sense paradoxa que acaben identificant-se amb l'autor (potser millor que l'autor amb ells), sentint i parlant amb aquella forta sinceritat que constitueix una de les més grans sugestions de la ploma sempre vigorosa del polígraf aragonès. En altre lloc⁽¹⁾ hem oposat les nostres observacions a l'estudi *Concepto del Derecho en la poesía popular española*, a l'interpretació donada a la figura del Cid castellà, i a la sostinguda tesi del «dret d'insurrecció com a principi constitucional d'Espanya» (*Estudios jurídicos y políticos*. Madrid, 1884), temes aquests que En Costa pretén transportar des de l'esfera de la investigació jurídica als dominis de la Psicologia col·lectiva espanyola.

II

Ho acabem d'apuntar: Costa era home de passió, però de passió nobilíssima, disposat sempre a donar-

(1) «La Filosofía del Derecho en el Quijote. (Ensayos de Psicología colectiva). Contribución a la Historia de las ideas jurídicas, reflexivas y populares, en la España del siglo XVI». Barcelona, 1904. Vegi's cap. I, pàgs. 33 i 38, i cap. V, pàgs. 186 i 187.

se tot enter a una idea o a una causa. I no li mancarren ocasions durant el transcurs de la seva vida. En 1880 es reprèn amb nou braó la tentativa de codificació civil. A Aragó, els homes de lleis—i el mateix Costa en certes condicions—no rebutjaven l'idea de codificació del Dret civil aragonès; i per tal de preparar aquest resultat s'inaugurava en novembre d'aquell any un Congrés de juriconsults aragonesos. Amb aquest motiu, Costa surt novament a la defensa del costum, inaugurant una etapa interessantíssima de la seva vida que podria anomenar-se del seu campionat per la llibertat popular, o de la *llibertat civil*, com ell deia, contrapasant-la a la vana i artificiosa llibertat política. Acabem de retrobar l'autor de *La Vida del Derecho* i de la *Teoría del hecho jurídico*, i ens proposem no deixar-lo més en aquesta línia precisa del seu pensament i de la seva activitat.

L'intervenció d'En Costa en el Congrés de juriconsults aragonesos és senzillament heroica: sentint-se foraster dintre mateix de casa seva, ell, que coneixia els fonaments consuetudinaris del Dret aragonès, se veu obligat a posar tota el seu saber i el foc de la seva paraula a la defensa del poder creador del poble i del reconeixement com a font de dret del costum, inclús l'anomenat contra llei. Un dels moments més grandiosos de la seva intervenció és quan denuncia l'existència d'un règim consuetudinari no escrit de l'Alt Aragó, un règim originalíssim i profund, gairebé desconegut del Baix Aragó i que aquest està obligat a respectar; perquè l'Alt Aragó, diu, té davant l'Aragó el mateix dret que Aragó davant d'Espanya, i el Dret consuetudinari de l'Alt Aragó, afegeix, es l'únic conforme amb les condicions naturals d'aquell país. Mercès a l'esforç d'En Costa, el Congrés prengué acords favorables a la recollecció d'usos i cos-

tums jurídics⁴ de les diverses comarques aragoneses.

En 1883 En Costa reunia en un llibre titulat *La libertad civil y el Congreso de jurisconsultos aragoneses* totes les incidències i resultats del Congrés. Apart del seu valor històric i doctrinal, aquest llibre, que és un prodigi d'exposició, conté abundosos materials de Dret consuetudinari de l'Alt Aragó: nou filó aquest que ve a matisar la personalitat d'En Costa com a investigador.

Iniciades les recerques sobre aquest tema en 1879, foren continuades amb fervor i perseverància durant els anys successius de 1880, 1884, 1885, 1895 i 1901, essent acoblades totes elles en el volum I de la publicació col·lectiva titulada *Derecho consuetudinario y Economía popular de España*. Constitueix aquest volum, consagrat tot ell a l'Alt Aragó, la revelació d'un dels fragments més originals de l'Espanya autèntica, real. Els materials, presentats en forma sistemàtica, estan distribuïts en dues parts. En la primera, referent al Dret de família, es donen a conèixer institucions tant típiques com la comunitat domèstica i el consell de família, el «casamiento en casa», la «hermandad conyugal», el «casamiento a sobre bienes», etc. En la segona, que versa sobre Dret municipal i Economia, son presentades originalíssimes formes d'arrendament de bestiar, crèdit hipotecari sobre arbrat, possessió mancomunada sobre bèsties de treball, assegurança mútua per al bestiar boví, horts comunals o *suertes del Boalar*, etc. Es tracta no sols d'una investigació felicíssima, sinó d'un mètode propi de treball, en l'exercici del qual Costa posa en joc l'informació oral i escrita, l'excursió, la requisa personal de protocols de notaries i arxius rurals.

Tota aquesta línia d'investigació consuetudinària, tant interessant i fecunda, ve a ésser com un prelude

d'aquella producció d'En Costa, que, al meu entendre, és la seva obra capital i definitiva, malgrat restés sense acabar. Me refereixo a la que porta per títol *Coleccionismo agrario en España*, publicada en 1898. En ella veiem quelcom més que l'investigador jurista que opera exclusivament sobre el terror aragonès. De factura ciclòpia i de concepció amplíssima, comprèn tots els pobles hispans, sense mancar-hi referències a Portugal i als territoris hispano-americans. Obra alhora doctrinal, històrica i d'exploració directa i personal de la vida col·lectiva, constitueix una inestroncable i variada pedrera en la que sense esforç hi trobaràn materials per a les seves construccions l'historiador, el filòsof, l'economista i el sociòleg, el psicòleg de les multituds, l'estadista, Només que En Costa hagués deixat aquesta obra, quedaria justificada la dita abans consignada, ço és, que a Espanya el conreu seriós i profund de l'Etnografia, ha precedit a l'introducció oficial de l'Etnografia científica. Es un monument aixecat al geni hispà, explorat preferentment *des de baix*; i per a ponderar tota la trascèndencia d'aquesta obra, res ens semblaria tant encertat com aparellar-la amb aquelles altíssimes empreses d'En Menéndez i Pelayo que s'anomenen els *Heterodoxos españoles*, la *Ciencia española*, les *Ideas estéticas en España*, i tots els seus estudis sobre els grans polígrafs espanyols, empreses que, si es nota bé, constitueixen una línia paralela d'exploració també del geni hispà, però revelat en elles preferentment *des de dalt*.

Quan un hom compara serenament l'obra dels dos grans polígrafs, adquireix el convenciment de que, malgrat les diferències irreductibles de temperament, ells coincidien en punts essencials i fins en aficions. Lliçó curiosa i edificant! Aquella famosa i tant apassionada discussió sobre la «Ciencia española» que,

examinada sense perspectiva i deixant de banda certs factors sentimentals, sembla a vegades reduir-se a una batussa entre professionals, devé, revisada avui a distància, fecunda en resultats.

Consta l'obra de tres parts. En la primera, que versa sobre les «doctrines», Costa sent el contagi d'aquell patriotisme xardorós i panegirista de l'escriptor santanderí. Com ell, està tocat de l'afició a revelar els «precursors espanyols» de la Sociologia; i la seva erudició, també vastíssima fa desfilir davant del lector tor les figures de Joan Lluís Vives, Mariana, Pedro de València, González de Cellorigo, Lope de Deza, Caxa de Leruela, Martínez de Mata, Juan Francisco de Castro, Aranda, Campomanes, Franco Salazar, Martínez Marina, Ramón Salas, Flores Estrada, etc.

La segona part, que tracta dels «fets», és la que més de ple entra en els dominis de l'Etnografia espanyola. En ella el geni explorador d'En Costa s'hi mostra amb tota sa puixança. Ara van desfilant no autors ni doctrines, sinó una corrua inacabable d'institucions consuetudinàries i tradicionals, pertanyents a Aragó, Catalunya, València, les Castelles i Extremadura, Astúries, Bascongades, Andalusia i Portugal; institucions que responen a les més variades necessitats de la vida col·lectiva, moral, jurídica i econòmica. Formes múltiples de cooperació, organitzacions espontànies i seculares del treball i de la producció, de l'agricultura, ramaderia, comerç, indústries extractives i manufactureres, pesca, mineria i demés. Cada una d'elles amb llur denominació pròpia, intraduiblle, prova palesa de llur profunda originalitat: aparceries agrícoles i pecuàries, *comuñas*, *conlloc* o *pupil-latge* de bestiar; formes típiques d'arrendament de la terra a base de les més variades combinacions; plantacions a mitges, *rabasses*, *mamposterias*, *abona-*

ment de millores; *baldíos*, *emprius*, *artigues* privades i públiques; formes d'explotació de les pesqueres comunals i de les terres d'aprofitament comú, repartiments periòdics de terres de conreu i de pastura; conreus cooperatius pel veïnat, *rozadas*, *bouzas*, etc.; *vitas* o *quiñones* en usdefruit vitalici; *compascuo* o *derrota de mieses*; *pastos concejiles*, *rastrojeras* privades, *prados de concejo*; abellars transhumants; mancomunitats de bestiar, ramats en comú, pastors i sementals del *concejo*, corrals del *concejo*, *seles*, etc.; *andechas*, *lorras*, *esfoyazas*, *seranos* o *hilandares*, germandats, conreus de confraries; àpats comuns de confraria o de *concejo*, institucions de previsió i de crèdit, assegurances locals sobre la vida del bestiar, associacions de policia rural; collita en comú i repartiment de llenya i altres productes; formes de participació en els beneficis pels jornalers i moços; comunitats agràries per a diversos fins; camps de viudes, malalts i orfes, torn de pobres, conreu obligatori de l'horta, plantació obligatòria d'arbrat; eines comunals; molins, fargues, rajolerries, tabernes i carniceries comunals; catastres i repartiments extralegals de tributs; règims comunals d'aigües pel regadiu, jurats i tribunals populars d'aigües, de pesca, de policia rural, etc., etc. Tota una Espanya inèdita, subterrània, diversa, esclatant de vida i originalitat!

La tercera part, titulada «crítica», no va arribar a ésser escrita, deixant l'autor al morir abundosos materials. Però pot assegurar-se que la coneixem a través d'aquelles receptes d'aplicació immediata, d'aquelles síntesis doctrinals formulades pel gran patriota en els moments solemnes de la crisi d'Espanya arran del desastre colonial. No altre cosa significa aquella seva «Política agrària» amb totes ses variants: «Política hidráulica», «Política de calzón corto», etc., i

sobre tot aquell capítol culminant del memorable programa-manifest de Barbastro (13 de novembre de 1898) en el que es demanava, amb gran valentia, la derogació de totes les lleis i disposicions sobre desamortització civil, i es preconisava la reconstitució immediata del patrimoni comunal dels pobles i un règim de comunitats agràries, prenent consell del costum encara no extingit. Sobre aquest mateix tema insistí repetidament En Costa, sempre amb gran fermesa de convicció i aportació de noves dades, durant la seva actuació des del Directori de la *Liga Nacional de Productores*, com pot veure's repasant els documents reunits en el llibre *Reconstitución y europeización de España* (Madrid, 1900) i la col·lecció de la *Revista Nacional* (Madrid, 1901) publicats per aquella entitat.

Deixant de banda altres interessants contribucions als problemes consuetudinaris — dictàmens sobre el costum com a font de dret, plans d'Història del Dret consuetudinari a Espanya, etc. — arribem a l'any 1901 en què En Costa, amb motiu de la seva entrada a la «Real Academia de Ciencias Morales y Políticas», escriu aquell cèlebre i inspirat capítol titulat *El problema de la ignorancia del Derecho y sus relaciones con el status individual, el referendum y la costumbre*, que constitueix el seu testament doctrinal. Després de prop de trenta anys de meditacions i recerques sobre'ls problemes consuetudinaris, Costa recapitula la seva obra, i com a *substratum* de la mateixa presenta tota una filosofia ètico-jurídica del costum, senzilla, neta de tot doctrinarisme. En realitat — afirma — no hi ha costum segons llei, fora llei i contra llei, conforme a la vella distinció dels juristes; lo que hi ha és llei segons costum, fora costum i contra costum, i lo que cal indagar és quina d'aquestes tres

categories de llei és legítima, cas de que alguna ho sia. No són dret viu —afegeix— no són dret positiu les regles jurídiques que'l poble no ha elaborat i posat en vigor per via de costum, o que'l poble no adopta en principi per via d'acceptació, tàcita o expressa, o que ha deixat caure en desús. Proclamat l'imperi absolut del costum enfront de la llei, Costa va a parar lògicament a una solució francament llibertària. Però l'Anarquisme preconisat per Costa com a possible, àdhuc coincidint en quant als efectes amb totes les Acràcies —autarquia individual, abolició de les lleis per innecessàries— no és originàriament fisiològic-naturalista com la doctrina de Kropotkine (que expressament retreu), sinó profundament interior i ètic.

Les fonts doctrinals d'aquest original estudi d'En Costa, pel qui's deixi impressionar massa per la seva abarrotada textura, són moltes i molt diverses: les doctrines de Francisco Giner de los Rios sobre el Dret immanent i el concepte ample de l'Estat, no vinculat exclusivament en la societat política, sinó originàriament en la persona individual; les doctrines dels teòlegs, filòsofs i juristes espanyols, ara esplèndidament revistades; i, baldament no surtin a la superfície, les doctrines ètiques dels Místics castellans, que han tingut la virtut de refrescar el pensament espanyol contemporani —especialment l'escola krausista— després de les revisions fetes per P. Rousselot, Menéndez i Pelayo i Miguel de Unamuno.

N'obstant, un detingut anàlisi comparat d'aqueix tractat d'En Costa m'ha portat la convicció de que el nucli generador consisteix en tres fonts cabdals, que ho són, podem dir, de tota la Filosofia ètico-jurídica del polígraf aragonès; i són: Suárez, J. Lluís Vives, i les propies investigacions consuetudinàries d'En Costa. Aquest rebutja decididament lo que ell anomena eclec-

ticismes de legista continguts en el llibre VII del magne tractat *De Legibus* del prudent i circumspecte P. Suárez, les teories del qual havien mantingut fluctuant l'esperit del nostre autor des de que en 1873 va escriure *La Vida del Derecho*, per a acollir-se ara definitivament a la doctrina simplista de J. Lluís Vives desenrotllada en el llibre V, part I, caps. III i IV *De tradendis Disciplinis*. Qui hagi estudiat pel seu propi compte aquestes curtes planes del polígraf valencià, hi trobarà tot l'esquema de l'estudi que critiquem; però la teoria vivista, gairebé embrionària, és ara ampliada en perspectives magnífiques i grandioses. En Costa s'ha preocupat sobre tot de situar-la en una base de fet, amb l'intent d'assegurar-li la seva viabilitat.

Efectivament; per tal de comprovar en el terror dels fets les seves agosades conclusions doctrinals, Costa «ofereix als mestres del pensament en aquest ordre, »alguns materials per a judici, presos de la realitat i »reveladors del pensament amagat d'una col·lectivitat »històrica tant digne de respecte i atenció, de tanta »experiència i autoritat, com la nació espanyola». I a continuació, el formidable investigador del *Derecho consuetudinario y Economía popular de España* i del *Colectivismo agrario* presenta un aplec de materials triadíssims per a «fer veure com ja avui, conforme a les diverses constitucions civils de la Península, podrien viure ordenadament els homes en societat »sense comerç a penes amb les lleis; lliures, per tant, »de la necessitat de conèixer-les». Poques vegades es veurà en una mateixa persona una compenetració tant íntima, tant vigorosa i original entre el pensador i el recercador, entre la doctrina i el fet viu, malgrat l'advertència feta per En Costa de que ell no pretenia actuar de filòsof.

L'obra d'En Costa, no sempre equilibrada i exempta de contradiccions, ofereix, vista en conjunt, aquella unitat interna que sols s'assoleix quan es posa tota una vida de sinceritat al servei d'un ideal altíssim. A través de la vasta labor del gran polígraf aragonès, en els principals episodis de la seva vida pública, en ses il·luminacions i ses errades, en sos entusiasmes de caldill i en els pesimismoes de son retirament voluntari, cab sempre registrar aquesta doble nota característica: per una banda, el sentit fortament popularista de les seves doctrines, i per l'altra, la fonda preocupació per arribar al coneixement de l'ànima històrica de la raça com a pressupost necessari per a intentar, en el moment actual, el desenrotllament i fins la transformació de ses condicions mentals. Atenent, doncs, a son intent inicial i prescindint del judici que mereixin ses conclusions, pot ben bé calificar-se l'obra total d'En Costa de labor de Psicologia hispana en el sentit més pregon i gegantí de la paraula.

Per temperament era En Costa un perfecte universitari en el sentit més pur de la paraula, i fou una viva llàstima que la injustícia, la dissort i la seva fera independència conjurades li barresin les portes del professorat oficial. Es aquest un punt interessantíssim per a la biografia del gran polígraf, que, al meu entendre, explica en bona part l'exacerbació passional i els trets malhumorats i agressius d'aquell caràcter nobilíssim, d'aquell gloriós «fracasado» oficial, que en les repetides bregues de les oposicions «había perdido el dinero, la salud y las ilusiones» (1). Home d'energies estupendes, però de temperament rectilini, Costa no sapigué resoldre l'equació entre'l pensament i l'acció. Es sabut que la Càtedra, quan està servida

(1) Lletres de 14 de desembre de 1903 i 24 de març de 1904 a l'autor d'aquest estudi.

per una gran vocació, és escola de responsabilitat; ajuda a temperar el caràcter, i en defecte d'èxits sorollosos, proporciona, sobre tot a les darreries de la vida, aquella serenitat augusta que és signe de paternitat. Sols en la càtedra es genera la successió espiritual directa. La influència exercida des del llibre, la tribuna o el periòdic, si bé és molt més extensa, té sempre quelcom de difusa i intermitent, quan no és passatgera i circumstancial. Això tal vegada expliqui el que, àdhuc mantenint-se actualment viu el record popular d'En Costa, el seu immens heretatge a penes hagi sigut inventariat.

De totes maneres, En Costa ha influït poderosament en les diverses esferes del pensament espanyol. Ell va enriquir el lèxic amb una pila de receptes d'alta política i de psicologia i educació col·lectives, que altres després, amb més o menys fortuna, s'han apropiat fent-ne bandera llur : «Escuela y Despensa», «Doble llave al sepulcro del Cid», «Política hidràulica», «Política de blusa y calzón corto», «Europeización», «Reamortización», «Política quirúrgica», «Revolución desde arriba y Revolución desde abajo», etc., etc.

Però on triomfa l'esperit d'En Costa és en l'esfera dels problemes consuetudinaris. Es de justícia advertir que contribuï molt eficaçment a aquest resultat l'actitut decidida dels juriconsults catalans en l'assumpte de la codificació civil, i l'introducció i divulgació, a ells deguda en bona part, de les doctrines de l'Escola històrica de Savigny. El Sr. Azcárate en el seu discurs de contestació al d'entrada d'En Costa, en la «Real Academia de Ciencias morales y Políticas» a que ens hem referit abans, registra el següent fet ben significatiu: en el Congrés de juriconsults aragonesos, celebrat en 1880, va ésser rebutjada una proposició favorable a l'admissió del costum com a

font de dret, inspirada, com abans hem explicat, per En Costa, entenent el Congrés que no competia al costum cap mena de funció en la vida. Doncs bé; sis anys després, en el Congrés jurídic espanyol, celebrat a Madrid en 1886, era aprovada per 346 vots contra 31 aquesta altra proposició filla d'un dictamen formulat per En Costa, juntament amb els senyors Oliver, Pantoja i Giner de los Ríos: «Convé «recollir els costums jurídics subsistents en les diverses regions, per tal que, ja en forma de precepte «obligatori, ja com a forma de dret aplicable segons «la voluntat dels interessats, sien inclosos en el nou «Còdic civil».

Ja advertirem que En Costa des dels seus començaments experimentà la influència de les doctrines del Krausisme. Cal afegir ara que ningú com ell contribuï a la transformació d'aquest sistema i treballà més esforçadament per a incorporar-lo al pensament espanyol, especialment en ordre a la Filosofia del Dret. A D. Francisco Giner de los Ríos li hem sentit dir, en plena càtedra, en un d'aquells moments confidencials a que tant era donat, que ell, si s'hagués de classificar, figuraria com un «historicista». Sovint feia retret d'aquella concepció amplíssima de la història de la Ètica i de la Filosofia del Dret, teòrica i pràcticament desenrotllada per En Costa, que considera necessari l'estudi de les produccions populars paralelament al de les obres doctrinals. Concreció altíssima d'aquesta concepció és l'estudi del mateix Giner, titulat *La Ciencia como función social* (1899). Sortint ja del camp krausista, veiem que sosté el mateix criteri el professor de la Universitat de Madrid, Sr. Bonilla i San Martín, a l'inaugurar la seva *Historia de la Filosofía española* (vol. I, Madrid, 1908). En fi; contenen repetides referències a les exploracions consuetudinàries d'En

Costa i està inspirades en el radicalisme de la seva mateixa doctrina ètico-popularista, les produccions de Filosofia jurídica i molt especialment el celebrat estudi *Valor social de leyes y autoridades* (1903) del professor de la Universitat de Salamanca, Dr. P. Dorado, qui darrerament, en el llibre *El Derecho y sus sacerdotes* (1909), s'ha rectificat en part en aquella tendència.

Però hi ha un terror en que la sobirania intel·lectual d'En Costa s'exerceix d'una manera més immediata, visible i compacta, i és en el conreu de les exploracions consuetudinàries. A l'entorn del gran investigador va agrupar-se un estol selecte d'homes enamorats de les realitats vives, procedents del camp del Dret i d'altres disciplines, personalitats consagrades molts d'ells, constituint una veritable escola d'exploradors distribuïda entre les diverses regions d'Espanya. En 1885 Costa publica, en col·laboració, un aplec de *Materiales para el estudio del Derecho municipal consuetudinario de España*, i més tard, des de la «Revista general de Legislación y Jurisprudencia» (1896-97) promou una informació sobre *Derecho consuetudinario de España*. Reunits tots aquests materials, foren publicats baix el títol de *Derecho consuetudinario y Economía popular de España* (2 vols.). Del primer volum, destinat tot ell a l'Alt Aragó, ja ens n'havem ocupat abans. El segon volum (Barcelona, 1902) constitueix un esplèndid florilegi. En ell, Costa presenta el *Concejo* col·lectivista de Sayago, i Santiago Méndez el col·lectivisme agrari en terra d'Aliste (Zamora). Miguel de Unamuno, aprofitaments comunals i formes d'assegurança mútua per a bestiar, de Biscaia. Pasqual Soriano, la comunitat de pescadors del Palmar, a l'Albufera de València, l'espigoleig d'arròs a Sueca i els arrendaments hereditaris a la vega de València.

Amb referència a Astúries, Manuel Pedregal presenta costums sobre Dret de família i Dret municipal; Pier-nas i Hurtado, sobre l'*andecha*; Costa, sobre el contracte de mamposteria; Matias Sangrador, sobre *veladas*, *noviazgos*, etc., i el marquès de Teverga, sobre un impost provincial. Costums de La Mancha (noces, pastures, etc.), hi són aplegades per J. Costa i López de la Osa. Victorí Santamaria s'ocupa de l'Any agrí-cola a Vendrell i de la venda o arrendament de les herbes de les vinyes a les comarques de Tarragona. López Morán presenta pràctiques sobre dret indi-vidual i de família, propietat col·lectiva (repartiment de terres, molins comuns, etc.), govern dels pobles (demo-cràcia directa), règim administratiu comunal (guarderia, policia, camins, beneficència, etc.), totes elles referents a León. Altres investigacions del mateix Costa versen respectivament sobre la jornada legal i consuetudinària de vuit hores en el camp (Saragoça), sobre arrendament de terres a *veimiento y coto* (Jaén), sobre *postura* de vinya i olivar a mitges (Jaén i altres províncies) i sobre la vida troglodita a la vila de Jódar, estudi aquest darrer que constitueix una veritable reve-lació. Serrano Gómez inserta un recull de costums so-bre campanes i pregoners, bestiar en comú i guarderia rural, sorteig periòdic de terres, conreu en comú per a l'hisenda municipal, molins i carniceries comu-nals, etc., vigents a les províncies de Burgos, Sòria i Logroño. I per últim, G. González de Linares mostra un recull de costums municipals de Santander. No fi-guren en el volum de que ens ocupem, però formaren part de l'informació de la « Revista general de Legis-lación y Jurisprudencia », un estudi de Frederic Raho-la sobre sorteig de cales entre pescadors a Cadaquès (Girona) i un altre de Joaquim Girón sobre *postura* de vinya a mitges en La Mancha. Tots els esmentats es-

tudis foren aprofitats per Costa en la seva obra magna *Colectivismo agrario en España*.

En 1897 la « Real Academia de Ciencias Morales y Políticas » de Madrid obrí un concurs especial per a premiar monografies descriptives de Dret consuetudinari i Economia popular d'Espanya. Basta llegir la convocatòria — de factura i amplitud no acostumades en aqueixa mena de certàmens, i que constitueix un veritable document científic — per a convèncer's de que's tracta d'una iniciativa personalíssima i exclusiva d'en Costa, malgrat que'l nom d'aquest restí amagat. ⁽¹⁾ El títol mateix del concurs, el pregon coneixement de la matèria que revela el document, la brillantíssima enumeració de temes d'investigació possible, les instruccions precises i concretes als futurs investigadors, l'encertada disposició de les bases, i a major abundament aquell estil vibrant i de forta musculatura, denuncien infaliblement la mà del mestre i propulsor dels estudis consuetudinaris a Espanya.

L'èxit del primer concurs va ésser esclatant. Amb perseverància mai prou alabada, la R. Acadèmia ha anat repetint, any per any, el concurs segons els mateixos termes i bases redactades per En Costa. Tenim a la vista la convocatòria del d'enguany, que és el vīgèsim. Avui aquella il·lustre Corporació pot presentar, constituint potser el títol més gloriós de la seva història, una superba col·lecció de monografies consuetudinaries referents a les més variades matèries, explorades des de les diverses regions espanyoles. López Morán ha explorat el Dret consuetudinari i Economia popular de la província de León. Vicario i Peña, el Dret consuetudinari de Biscaia i especialment els costums de l'autonomia bascongada. Victori Santa-

(1) Així m'ho confirma mon respectable amic D. Eduard Sanz i Escarlin, acadèmic-secretari de l'esmentada R. Acadèmia.

maria, el Dret consuetudinari i Economia popular de les províncies de Tarragona i Barcelona, i en part les de Girona i Lleida. Espejo, els costums de Dret i Economia rural consignats en els contractes agrícoles usuals en les províncies de la Península, agrupades segons els antics regnes. Víctor Navarro, els costums de les Pithiuses. Méndez Plaza, els costums comunals d'Aliste, ara notablement ampliat. López de la Osa, les pràctiques referents al cultiu del safrà, als forns de «Poya» i als «Gañanes», a La Solana (Ciudad Real). Manuel Lezón, el Dret consuetudinari de Galícia. Rafel Altamira, el Dret consuetudinari i l'Economia popular de la província d'Alacant. Vergara i Martín, el Dret consuetudinari i Economia popular de la província de Segòvia. Garcia Ramos, els estils consuetudinaris i pràctiques econòmico-familiars i marítimes de Galícia, amb posteriors ampliacions d'Arqueologia jurídic-consuetudinario-econòmica referents també a la regió gallega. Tomàs Costa, formes típiques de guarderia rural. Ibarra i Ruiz, el Regadiu d'Elche. Ruiz Funes, el Dret consuetudinari i Economia popular de la província de Múrcia. Porrás Márquez, les pràctiques de Dret consuetudinari i Economia popular observades en la vila d'Añora. Fuente Pertegaz, els contractes especials sobre cultiu i bestiar a l'Aragó. Yaben, els contractes matrimonials a Navarra.

Algunes de les monografies assoleixen 200, 300 i fins 700 pàgines impreses, anant exornades amb fotografies, mapes i plànols, croquis de folklore material, apèndixs documentals i altres aditaments que acusen una severa disciplina i la possessió dels mètodes d'investigació. Tot lo qual significa que l'escola consuetudinària, que amb tota justícia podem anomenar *costista*, ha arribat ja a un moment de plenitud.

La «Real Academia de Ciencias Morales y Políticas», marmessora d'aqueix capítol grandios de l'heretatge d'En Costa, ve preparant normalment, amb els seus concursos anyals, una obra d'immensa i vària transcendència. Aplana el camí per a una solució naturalíssima del problema de la codificació civil a Espanya, inspirada en les lliçons vives de la realitat, no certament imposada per la voluntat arbitrària i apriorística del legislador. Revela tota una història subterrània, no escrita, de les col·lectivitats naturals peninsulars, rectificanc o aclarint l'història oficial, merament externa o documental, i donant la visió anticipada d'una Espanya nova, diversa però orgànica. En fi, és a l'ensem dipositària i propulsora d'una contribució fortíssima i rigorosament científica a l'Etnografia i Psicologia hispanes.

III

Continuant ara l'excursió per viarany menys dreterers, podem encara apreciar la influència exercida per En Costa en altres sectors del pensament espanyol, que interessa conèixer als fins del present estudi. L'escola consuetudinària d'En Costa i l'escola històrico-crítico-literària, que tingué la seva més alta representació en Menéndez i Pelayo, a més de coincidir en senyalar les grans tradicions hispanes, crearen un ambient favorable a la investigació. A ambdues, tàcitament solidarisades, es deu principalment la transformació del Positivisme importat i especialment de la Criminologia.

En mig de la crisi actual del Positivisme, efecte del renaixement idealista en la Filosofia i en la vida, no és temerari denunciar l'existència d'una veritable escola criminològica espanyola, amb trets característics

i resultats ja ben notables, plena de vitalitat per haver sabut renovar-se a temps. En l'esfera de la doctrina, algun dels autors més caracterisats, a l'escalf de les grans tradicions ètiques espanyoles, ha passat insensiblement del sistema de la prevenció a un correccionalisme que recorda aquella «Medicina del pecat» dels Místics; mentre que en el terreny de l'investigació altres s'han vingut aplicant, amb perseverància digna de tot elogi, a l'exploració pacient de la realitat penal espanyola a través dels monuments literaris històrics o dels costums actuals, derivant els seus estudis cap a l'Etnografia i la Psicologia nacionals.

A aquesta segona direcció senyalada hem de referir-nos especialment, mostrant el seu entrellat amb el pensament i l'obra consuetudinària d'En Costa.

A l'inaugurar en 1876 els seus estudis sobre Poesia popular i Mitologia espanyoles, En Costa excitava eloqüentment als juriconsults, pensadors i crítics a treballar en el camp feracíssim i no explorat dels monuments literaris hispans: «Conegudes i deliniades les «costes—escrivia—ha arribat l'hora de que la crítica «penetri resoltament en l'ample oceà on tants de continents resten encara per explorar». En 1896 i sota el títol genèric de *El delincuente español*, D. Rafel Sallillas — a qui ja molt abans el seu paísà Joaquim Costa havia excitat a prosseguir les investigacions sobre *La vida penal en España*, acoblades en 1888 en un llibre que és interessantíssim per a la Psicologia espanyola — iniciava amb el llibre *El Lenguaje* una sèrie d'estudis d'Antropologia criminal espanyola, a partir dels precedents literaris i filosòfics. «El títol genèric de «*Delincuente español* — adverteix en el pròleg — no és «una pertinença meua, és un banderí per a tots els «investigadors que en els estudis criminològics prenguin com a punt d'investigació el subjecte i l'objecte

«nacionals». Dos anys després el mateix Salillas, al publicar el segon i notabilíssim estudi titulat *Hampa (Antropología Picaresca)*, afegia encara, amb bravesa aragonesa: «Si tinguéssim una joventut que en «lloc d'estar dominada pel mimetisme literari i científic que'ns fa transportadors, adaptadors, compiladors i glossadors d'idees que venen d'altres fàbriques «intel·lectuals, sentis totes aquelles coses en què no és «precis transportar, adaptar, compilar ni glossar, amb «el gust de son vilatge com diu l'autor de *Guzmán de «Alfarache*, cap obra tã profitosament positiva i tan «fàcil com la de recollir en el viu de nostres costums «les despulles de civilitzacions existents en el heretatge «peninsular, i que poden llegir-se millor que en làpides «borroses, en l'expressió de lo molt que en el nostre «país no ha esvaït encara l'ambient igualitari» (p. 106).

Les felicíssimes exploracions d'En Salillas sobre la novel·la picaresca espanyola, que segons confessió pròpia constitueixen la labor d'alguns anys de la seva vida, signifiquen — deixant de banda la crítica que caldria fer d'algunes de les tesis relatives a l'assumpte, elevat a problema general de la Criminologia científica — signifiquen, dic, una nova i profundíssima línia d'investigació oberta en el camp de la Psicologia hispana. Per a En Salillas la Picardia no és un estat de delinqüència que's desenrotlla al marge de la normalitat social, sinó la manifestació de quelcom constitucional de la societat espanyola. El «picaro» és un tipu nacional. La novel·la de Mateo Alemán va ésser donada al públic amb el títol de *Atalaya de la vida humana*, però el públic que coneixia d'on havia sortit l'argument i quina era la intenció de l'autor, la rebatejà anomenant-la *El pícaro Guzmán de Alfarache*, amb que avui viu. L'èxit de la literatura picaresca fou immediat, immens.

El «pícaro» es troba en totes parts i en totes les capes socials espanyoles, inclòs les més altes. Ja havia advertit Menéndez i Pelayo en els seus estudis sobre *Calderón y su Teatro*, aprofitats per Salillas, que la distinció moral entre el «caballero» y el «pícaro» sol borrar-se algunes vegades, i com exemple presentava l'autobiografia de D. Diego duc d'Estrada, noble de llinatge que havia exercit alts càrrecs al costat del virrei duc d'Osuna, a Nàpols, el qual, segons les circumstàncies, se'ns presenta com un cavaller furibund, *matón* i duelista, o bé com una especie de Guzmán de Alfarache o de Buscón Don Pablos.

Si la Picardia no és filla andrògina del parasitisme — continua Salillas — el parasitisme és un dels seus pares. Ja ho escrigué l'autor picaresc: «Pobreza y Picardía salieron de una misma cantera». Tot espanyol de la gran massa d'espanyols desheretats, que comprèn des dels *segundones* als expòsits, naix amb l'estigma parasitari de «buscarse la vida» o de «buscárselas», segons locucions espanyoles que equivalen a «guanyaràs el pa amb la suor del teu front». En la Picardia lo que sua és l'enginy, i lo que s'exercita la dissimulació. Tret característic de la Picardia — afegeix agudament En Salillas — és una certa sinceritat desenfadada i graciosa, que arrenca d'un fons d'excepticisme originat en la impotència del moralista que, incapaç per a corregir davant les traves que reconeix en els vicis de la constitució social en que viu, pren a riota lo que li produeix dolor i converteix en agredolç lo que l'amarga. La Picardia és el veritable humorisme nacional.

Una distinció — diu Salillas — pot fer-se entre la novel·la picaresca anterior i posterior a Cervantes. En la primera predominen els elements de pura Picardia, de pur enginy, ço és, de l'enginy amb aplicació a l'en-

gany. En la segona prèn importància altra condició nacional, la Valentia, que en sos caràcters nacionals és anomenada «Guapeza». La Valentia constitueix un procés degeneratiu en què l'honor es transfigura i es disloca. L'honor és un imperatiu nacional, i es lliga, a més d'altres coses amb les que està conexionat, al concepte d'estimació personal, a l'amor propi i al concepte de les relacions sexuals.

La Picardia, a judici d'En Salillas, no és una condició importada: subsistia en la societat espanyola anteriorment a l'entrada dels Gitanos a Espanya. Però el Gitanisme i la Picardia s'han conexionat i presenten trets comuns, puix són formes d'una psicologia més fonda: la psicologia del nomadisme. I posat a cercar la genealogia remota de la Picardia, confosa amb la Valentia i que té la seva expressió adequada en el bandolerisme romàntic, fa seva En Salillas, aquella famosa afirmació de l'autor dels *Estudios Ibéricos*, ço és, que entre els ibers el robar era la gran passió nacional. Amb un aditament que no hem sabut llegir en Costa — i aquí se'ns apareix el positivista, l'autor de la *Teoría básica* — i és que l'explicació d'aqueix nomadisme històric espanyol, deu ésser cercada no immediatament en el caràcter dels espanyols, sinó en la constitució del sòl, i, consegüentment, en la secular deficiència de la base física de la nodrició.

Bernaldo de Quirós en el seu preciós estudi *Bando-lerismo y delincuencia subversiva en la Baja Andalucía* (Madrid, 1912), partint també de les afirmacions d'En Costa en els *Estudios Ibéricos*, ha construït una teoria sobre el bandolerisme andalús. El robatori de bestiar, l'*abigeat* i la *quatreria*, es practiquen encara a la Baixa Andalusia, especialment en l'aplec de pobles que els andalusos anomenen irònicament «los Santos Lugares» — la capital dels quals és Estepa, la

Astapa dels romans — fins al punt que una societat d'assegurances, «El Fénix Agrícola», n'ha fet matèria d'assegurança. El bandolerisme no és a Andalusia un problema econòmic o un aspecte de la qüestió social, sinó un problema etnogràfic, de raça. En la memòria del poble andalús perdura la imatge del bandoler — el valent donat a tots els plaers sensuals de la vida — com un tipu en el què s'hi reconeix i s'hi agrada, constituint un ideal estètic. L'admiració envers el bandit, de tal faisó idealisat — el «Caballista», el «Niño» — viu en totes les classes socials. El bandit, sense drama interior de cap mena, sense conflictes ni adversitats socials, es llença al camp per vocació, convertida en professió de sa vida. El bandoler andalús, en general, és un andalús de nissaga, en el qual el tipu ibèric s'hi mostra en sos trets més accentuats; rares vegades és un degenerat o un epilèptic. El bandolerisme ha sigut i és a Andalusia una corrent continua, com la del Guadalquivir, amb ses eixides de mare periòdiques.

El tipu picaresc subsisteix actualment, presentant formes característiques de delinqüència. En una esfera més general, En Salillas registrava també, com una fòrma actual de la Picardia, el fenomen aparentment polític del Caciquisme. La constitució espanyola — afirmava — és una vestimenta purament exterior. En l'assaig polític del sistema constitucional hi ha dues coses que estudiar: el descabdellament de la nova constitució política i el manteniment de nostra constitució interna, que és propiament nostra veritable constitució natural. Espanya és una federació oligàrquica. El cacicat és nostra veritable constitució política. És l'antiga forma hipertròfica de l'antic autoritarisme espanyol, generalisada per les exigències del sistema constitucional. El cacicat, en sos modos d'acció, es manifesta amb els mateixos tipus d'acció nacionals

evidenciats en l'hampa. Recollits, classificats i exposats els nostres procediments polítics, podria fer-se una nova edició de la literatura picaresca (*La teoria del Caciquisme*, en «La Revista Política», 1895; capítol «Resultante sociològica» del llibre *Hampa*, 1898).

Hem de fer aquí una petita estació. No puc sotscrirure la teoria, ja vulgarisada, que fa del Caciquisme un capítol modern de la Picardia. Aquesta està lligada inseparablement a les manifestacions de l'enginy, que constitueixen el títol veritable de la seva disculpa i consegüent absolució col·lectiva, segons aquella coneguda expressió de la *Pícara Justina*: «Lo que hay de culpa, Dios lo perdone; lo que hay de donaire, el lector lo goce». Caciquisme significa sempre quelcom brutal, que repugna a totes les capes de la consciència espanyola. Hi ha incidents pintorescos, però no una estètica ni una gràcia essencial del Caciquisme. El cacic *com a tipu* és odiat, a vegades fins després de mort i venjat (exemple, el procés García Victory), i no obté davant la consideració general, aquella absolució, disculpa ni sisquera atenuació que tan fàcilment obtenen els tipus de filiació picaresca indubtable. Aqueix aspecte repugnant del Caciquisme, considerat com un «vici» o una «enfermetat nacional» que cal atacar de dret i sense compassió, constitueix un dels temes centrals de l'anomenada Literatura del Desastre dels anys 1898-1900 (Picavea, Mallada, Isern, Ganivet, Unamuno, Morote, etc.). Fins els mateixos polítics governants, en moments de sinceritat, es fan el deure d'ajuntar públicament la seva veu a la condemna general, afegint pel seu compte nous i tènrics colors a la paleta. El patriotisme escalfat d'En Costa s'apoderà de l'assumpte des de la presidència de la Secció de Ciències Històriques de l'Ateneu de Madrid (curs de 1900-1901), descabdellant, en una Memòria prelimi-

nar, l'enunciat del tema posat a discussió: *Oligarquía y Caciquismo como la forma actual de gobierno en España; urgencia y modo de cambiarla*. En ella, després de resumir l'abundosa bibliografia sobre el tema, exposà els trets essencials d'aquella seva famosa «política quirúrgica». Més tard (1903) l'Ateneu publicava en un nodridíssim volum, juntament amb la Memòria inicial, les peces de la informació i un resum fet pel mateix Costa amb nous desenrotllaments doctrinals.

És aquest un dels llibres més vulgarisats d'En Costa. Deixant de banda altres aspectes, cal aquí remarcar el seu interès per als fins del present estudi. En ell veiem íntimament maridats el patriota autor del programa de Barbastro i el propulsor infatigable dels estudis consuetudinaris. Amb l'advertència de que ara En Costa dirigeix la investigació vers un terror nou per ell i per molts: els costums polítics. Tant per la qualitat com per la variada procedència — regional o ideològica — de les personalitats que intervingueren en la informació, constitueix el llibre a que'ns referim una curiosíssima i alhora emocionant recopilació de *mals usos* o «males arts», segons el llenguatge consagrat d'aqueix Feudalisme modern en què consisteix el Caciquisme. Endemés, algunes de les informacions, a l'arribar a la part que podríem anomenar terapèutica del tema, contenen lluminoses indicacions sobre un o més caires, i a vegades sobre la totalitat del «problema español». En fi, assignem encara a aquesta empresa d'En Costa un valor moral, puix ella va tenir la virtut de provocar, a propòsit d'un tema concret, un veritable exercici d'introspecció col·lectiva portat a cap per una *élite*, exercici que ha deixat com a residu positiu, al meu entendre, l'apetència cada dia més viva pels alts estudis de Psicologia espanyola.

Renuem el tema fecundíssim de la Picardia. Després empalmarem definitivament amb En Costa. Les exploracions sistemàtiques d'En Salillas han trobat ressò en molts diversos indrets. Rodríguez Marín ha fet una minuciosa i documentadíssima descripció de l'«Atenas de la Picaresca», dels tipus i costums de la germania d'aquella Sevilla de darrers del segle XVI, per altre nom la «Babilonia castellana» o el «Cairo español» (Discurs preliminar a l'edició crítica de *Rinconete y Cortadillo*, Sevilla, 1905, pàg. 68-114). Bernaldo de Quirós ha explicat, com un episodi molt curiós de les seves investigacions etnogràfico-històrico-criminològiques sobre el «Rollo» i la «Picota», la formació de nuclis de vida picaresca a l'entorn d'aquesta segona institució (*La Picota*, Madrid, 1907, p. 79-97; *Figuras delincuentes*, pàg. 111). Zarandieta Mirabent ha estudiat paral·lelament el «golfo» a la novel·la picaresca i el «golfo» a Madrid (Conferència a la R. Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, Madrid, 1916). Bonilla i San Martín en el seu estudi «*Los pícaros cervantinos. Algunas observaciones sobre la Psicología picaresca*» (*Cervantes y su obra*, Madrid, 1916), i en altres treballs anteriors, ha enfocat la «Filosofia picaresca» dintre del marc de la Filosofia espanyola, aplicant-se a desentranyar-hi un doble fons «cinic» i «estoic», o més concretament, «senequista». Els erudits i historiadors de Literatura espanyola presten cada dia més atenció al fons nacional de la novel·la picaresca, interessant especialment al psicòleg els treballs del professor F. de Haan i de F. W. Chandler. En els estudis anomenats de «Mala vida», força conreuat a Espanya, encara que no sempre amb criteri i finalitats estrictament científics, sovintegen les referències als tipus i procediments clàssics de la Picaresca. Barrejat amb la «vagància», el tema de la Picardia constitueix

un capítol obligat d'aqueixos esbossos de « Psicologia nacional » retolats « El alma española », « El alma nacional » etc. En un d'ells, publicat en 1915, són impugnades—per cert amb procediments renyits amb la serietat científica—les teories d'En Salillas i molt especialment les asseveracions d'En Costa en els *Estudios Ibéricos*, en què aquell les apoia històricament, però amb escassa fortuna, puix l'autor no aporta cap aspecte nou o interessant a la discussió.

En fi, la Picardia, tractada confusament baix les espècies de « Flamenquismo », « Pornografía », « Tore-rismo », « Chulapería », « Matonismo », « Donjuanismo » etc., acaba d'entrar en els dominis del gros públic espanyol per la via de l'agitació turbulenta. Un periodista literat, amb trets de psicòleg, armat amb la ferrenya vestimenta del moralista, va promoure una sorollosa creuada contra aquells « vicios nacionales », invocant més d'una vegada com antídote la figura moral i la política educativa d'En Costa. Es projectaren « Sociedades antiflamenquistas » i veié la llum (abril de 1914) una curiosa publicació gràfica: *El Flamenco. Semanario Antiflamenquista*. La literatura d'aquesta campanya—i lo mateix diem d'altra literatura similar desenrotllada paralelament, efecte de la imitació o del proselitisme—té un valor documental i mereix ésser arxivada, no precisament pels seus aires de regeneració, sinó perquè els autors viuen més a *dintre* que a fora de l'espectacle. En el n.º 1 de l'esmentat setmanari s'inserta una fotografia insòlita, en la qual apareix l'autor de la campanya encaixant amicalment amb un « fenómeno » en presència de varis espectadors, algun d'ells qualificat. Dessota, la següent textual llegenda, que sembla escrita a posta per a un moderníssim capítol de literatura picaresca: « N. N., (noms de l'autor de la campanya) se hizo retratar

«de esta manera, en el patio de caballos de la Plaza
«de toros de San Sebastián, con el único objeto de
«que los propios toreros le hicieran el justo reclamo
«que los periodistas le niegan. El Bomba, más avi-
«sado, se negó; pero el Gallo, más inconsciente, más
«torero, cayó en la red. La figura más alta del gra-
«bado es el célebre arquitecto Teodoro Anasagasti,
«que iba «al quite» por si había «hule». La Prensa en-
«tera ilustrada publicó esta fotografía con epígrafes
«caprichosos, en los que se aseguraba mi arrepenti-
«miento y se me declaraba aficionado furioso».

Una *gràcia* com aquèsta no hauria sigut riguda ni l'hauria tolerada amb paciència el bon públic, si s'hagués tractat d'una campanya contra el Caciquisme. En certa ocasió, un famós cacic màxim del Nord es permeté escriure sobre «... eso que chistosamente se ha dado en llamar *Caciquismo* etc.» Però el xisto li va tornar a la boca. Reproduït íntegrament el text, com apèndix documental, en el llibre-informació d'En Costa (v. p. 209), l'esperit del lector, a l'arribar a aquest punt, es revolta d'indignació. Tot això confirma, doncs, la nostra afirmació abans establerta, ço és, que'l Caciquisme, sense negar que pugui adquirir més intensitat i matisos especials en medis picardejats, no té una filiació picaresca.

IV

El filó de la Picardia no está agotat. Un tràmit necessari per a les futures exploracions ha d'ésser la demarcació de la seva àrea territorial originària i de les zones de difusió més o menys atenuades. Aquesta demarcació vindria a constituir una línia de *psicologia diferencial* hispana. Sia'm permès avançar respecte a aquest punt algunes breus indicacions, que'm proposo

ampliar en altra ocasió, i que responen a l'enunciat general del present estudi.

Ja En Salillas havia escrit: «en la mateixa Espanya, «vist el «guapo» des de Catalunya, és, proporcionalment, com veure'l des d'Anglaterra; i vist des d'alguna província llevantina, és, proporcionalment, «com veure'l des de Nàpols» (*Hampa*, p. 505). La mateixa afirmació cal establir en principi respecte a la Picardia pura, ço és, no acompanyada de la valentia. Ni històrica ni actualment ha existit el tipu del «picaro» a Catalunya, sense que això signifiqui que no calgui registrar formes típiques de malvestat o de delinqüència dintre del Principat: hi ha, per exemple, un interessant capítol de psicologia catalana a escriure sobre «lladres». En mig del soroll guerrer de les èpoques, la vida catalana s'ha anat descabdellant d'una manera regular i evolutiva, en una base estàtica agrícola, industrial i marítima mercantil. L'esperit cavalleresc ha revestit a Catalunya formes molt atenuades. Al costat de l'aristocràcia guerrera i de la sang, es formà una poderosa aristocràcia del treball, la qual, no sols no amagava la seva condició, sinó que amb orgull adoptava, com a blasons de la seva noblesa, les eines de l'ofici. Cases nobiliàries de vella nissaga, com la dels Moncades, entroncaven matrimonialment amb famílies de mercaders rics. I es donà el cas de cavallers que deixaven sos títols per a fer-se ciutadans de Barcelona. Ferràn el Catòlic dictà un reglament per tal que els cavallers poguessin, sense abdicar sa noblesa, concórrer amb la classe mitja i menestrals a les funcions municipals.

La literatura ha mostrat fidelment aquesta normalitat de la vida catalana. Com ha escrit un mestre de les lletres catalanes, el Dr. Antoni Rubió i Lluch, en el *Tirant*, com en el *Blanquerna*, com en el *Felix*,

i en tantes obres catalanes medievals, ressona el bullici dels nostres carrers i places, el tràfec dels mercaders en ses llotges i en els ports del Mediterrani, el brugit de les feines mecàniques dels nostres artesans. La bona vida i el tema del diner són retrats en la novel·la cavalleresca catalana amb persistència escandalosa. Curial i la seva gent no donen un pas sense anar «ben proveyts de diners e de letres de cambis» (III, 81). Compra el cavaller un «alberch molt bell» a París, que és posada esplèndida de tothom, prenent al peu de la lletra la recomanació feta per Melchior de Pando abans de deixar-lo: «no dubtets de pendre cambis sobre mi car yols complire certament» (II, 69). Embarca Curial i la seva gent a Gènova en «una galera de mercaderia qui en Alexandria anava», però abans formalisa un préstec en diner, tan gros que excita la cobdícia del corsari genovès Ambrosino Despindola, «qui hac sentiment Curial esser molt rich» (III, 7 i 8). Fins les enamorades donzelles troben una manera ben singular de mostrar son afecte i protecció als seus cavallers. La Guelfa diu a Tirant, a l'empendre aquest la via esforçada de l'honor: «e not faça dupte que diners te falleguen» (I, 8). I en els moments més difícils els ajuden «ab los bens e ab les lagremes» o bé els hi escriuen «letres les millors e de maior confort... e trameten diners e joyes» (II, 90). Tot va a dojo i tothom ne participa. Sovintegen els «menjars, convits e festes» i les «alegres collacions», a vegades amb «gran aparell de confits de çucre o de preciosos vins» (I, 41). Curial, agraït a un herald fidel, li dóna «una roba sua molt rica e gran colp de franchs dor» (II, 83). Als cavallers catalans els hi fa donar «argent tant com ne haurien mester» (I, 37). Ramón Folch de Cardona, ambaixador català a Tunis, bon punt ha fet coneixença amb Curial i retroba el seu

cosí Galceran de Madiona, els hi ofereix diners amb gran insistència (III, 72 i 73). Però la glòria, la fama, no és completa sense una base econòmica. L'esforçat Galceran de Madiona, després de pendre muller, «molt rich e alegre... en Cathalunya torna» (III, 107). Fins aquell molt noble i valerós rei Pere III d'Aragó, de qui's llegeix en la novel·la «que mentre visques, cava-
«lleria seria sostenguda, e morint ell cavalleria vendria
«a menys», com a manera la més escaienta de mostrar la seva magnanimitat als tres cavallers catalans que retornaven gloriosos de França, els fa muntar al palau reial de Barcelona i els «fa seure ab ell a
«sopar». I quin sopar! «Lo qual sopar acabat, lo Rey...
«preciosos dons e grans heretats en que visquessen
«los dona, perço que daci avant on que anassen nols
«diguessen cavallers pobres» (I, 47).

El mateix esperit, expressat d'una manera més pro-saica, batega en les pàgines grasses de *Tirant lo Blanch*. També aquest cavaller trepitja sempre terra ferma. Creu indispensable a la seva professió procurar-se abans que tot «los diners per posarse en orde de les coses necessaries» (I, 66); i si es tracta d'una expedició marítima, li plau que la nau estigui «ben fornida de totes les coses necessaries en molt gran abundancia» (I, 86). Ell tracta personalment amb els mercaders, pagant bé i a la bestreta (ibid.). En el *Tirant*, com en el *Curial*, la vida mercantil i marítima de Catalunya hi és mostrada en tota sa complexitat, com ho comprova la riquesa extraordinària del lèxic. Arreu topem amb acabalats mercaders catalans. Els cavallers alternen amicalment amb ells, rebent-ne consol i socors pecuniaris. En fi, com si no bastés tot lo exposat, cal anotar encara altres atenuacions de l'esperit cavalleresc. En el *Curial*, el sentiment d'un patriotisme real, simbolisat en la figura de

Pere III, predomina sobre el sentiment més o menys convencional de l'honor. I no manquen fines ironies contra la institució cavalleresca, anticipant-se les dues novel·les, en aquest punt, als esdeveniments. En el *Curial* desfilen un cavaller anomenat el Sanglier «per ço com havie les dents molt grans... e spumava com si fos porch senglar» (II, 76), i un altre dit Guillalmes de la Tor que «era stat tinyós» (II, 85). Ni és possible deixar de recordar aquella famosa batalla a ultrança haguda entre Curial i el senyor de les Viles ermès, vestits amb «camises doloroses», motivada «per una cosa tan minima e de tan poca valor» — el fermall d'una donzella! — i preparada llargament amb un seguit d'episodis còmico-eròtics que preludien les paròdies cervantines (I, 53 a 58). La novel·la cavalleresca catalana és, doncs, quelcom més que un teixit d'aventures convencionals. El *Quijote* mateix, a l'arribar el llegidor als capitols referents a Catalunya i especialment a Barcelona, deixa d'ésser un llibre d'aventures, i l'Heroi, impressionat per aquell ambient de treball i activitat múltiple, per primera i única vegada es rendeix de bon grat a les excel·lències de la vida ciutadana.

Degut tal vegada al fet de la distinció real entre espectador i espectacle, des de Catalunya o com a catalans fora d'ella, ens és relativament fàcil descobrir noves formes actuals de la Picardia no delinqüent. Recordo que quan estudiava a Madrid, pels vols de l'any 1902, un dia passant en tramvia per la *Puerta del Sol*, cent veus poderoses pregonaven a la vegada, talment com si's tractés del darrer invent de l'enginy nacional, el títol d'un llibret evidentment picaresc. I el títol era el següent: *El arte de jorobar al Casero y de obligarle a poner encima dinero*. Dues hores després intentava inútilment adquirir-ne un exemplar. Els ma-

teixos venedors m'enteraren de que l'edició havia sigut agotada als pocs moments d'anunciar-la. El «Ca-sero»! Veu's-aquí un punt de partida per a un estudi sobre la transformació de la Picaresca en un medi, més que civil diria urbà, imposat per les condicions inexorables de la vida moderna.

Altra forma cada dia més atenuada de la Picardia és, al meu entendre, lo «Cursi». Conec tres accepcions diferents, però no irreductibles, d'aquest mot: l'acadèmica, l'aristocràtica i la popular. Segons el Diccionari de la R. Acadèmia Espanyola, corresponent a la onzena edició (1869) — que per primera vegada registra aquella paraula — i les successives edicions, Cursi s'aplica «a lo que, amb apariència d'elegància o riquesa, és ridícol i de mal gust». En el llenguatge de les classes aristocràtiques, Cursi «és lo contrari de lo distingit» (Benavente, comedia *Lo Cursi*, Madrid, 1901; acte I, esc. I). Estudiant, però, els tipus vivents descrits en *La vida cursi* (Madrid, 1892) i en les disperses *Crónicas alegres* de Lluís Taboada, autoritat suprema en la matèria, trobem com a ingredients essencials de lo Cursi: el parasitisme com a base, els «viejos humos de la nobleza de todos», i l'enginy inestroncable solucionant, sigui com sigui, el problema de la vida sense lluita. El procés de lo Cursi es manifesta en un seguit de situacions còmiques, amb puntets de tràgiques, que es resolen en lo ridícol. Dintre d'aquest concepte popular de lo Cursi, confirmat per l'observació directa de determinats sectors de la vida espanyola, és possible catalogar alguns tipus que han prè consistència definitiva: el «cesante», alegre i xistós en mig de la desgràcia, inventant mil i un recursos de tota mena per a salvar la seva situació famolenca; el «perfecto funcionario», que professa l'«horror a los expedientes», fita sempre la vista en aquell breviarí

anomenat «escalafón»; el «vivo» i el «sablista»; el nòmada de la ploma, que «se siente una fiera para el descanso», però resignat, per altra banda, a que una mà invisible i irada el traslladi a les antípodes «por necesidades del servicio»; l'«aspirante», procedent de totes les classes i categories socials, des de les més altes a a les més humils, que, sense altre sosteniment que'l padrinatge, «empuja» a totes hores; la «familia rumbosa», que amb pomposes exterioritats, gairebé sempre verbals, dissimula necessitats elementalíssimes de la vida. Tota aquesta parentela «cursi» —afortunadament cada dia menys nombrosa, signe evident de que la vida espanyola es va normalisant — ha vingut nodrint la comèdia i el sainet castellans, i molt especialment l'anomenat «género chico». El psicòleg descobrirà encara, que'ls motius d'èxit o de fracàs teatral i els sentiments que desperten aquells tipus, lliscant sobre les taules, són diferents per a l'espectador de Madrid i el de Barcelona.

Recapitem. El llarg recorregut que acabem de fer — i perdoneu l'excés d'episodis — ens autorisa a afirmar l'existència de dues fortes línies d'exploració de Psicologia hispana, ja organitzades. La primera — *Dret consuetudinari, Economia popular, Col·lectivisme agrari* — concebuda i propulsada poderosament per En Costa i conreuada especialment pels juristes, es refereix a la vida *normal* de les col·lectivitats hispanes. La segona — *Picardia* — iniciada sistemàticament per En Salillas, influït pel pensament i l'obra d'En Costa, i treballada especialment pels criminòlegs, versa sobre un cert aspecte d'*anormalitat normalisada*, i per tant *constitucional*, d'un sector molt considerable de la vida espanyola. Ja hem vist com calia delimitar l'àrea territorial de la Picardia, excluint el sector català, i no dubtem que seria fàcil establir altres reduc-

cions. Amb tot, no's tracta de dues línies d'exploració paraleles o divergents: àdhuc prescindint de llur remota comunitat d'origen en el pensament d'En Costa, hem pogut notar com més d'una vegada es troben i s'entrelliguen aquelles dues línies, i és evident, per altra banda, el propòsit dels seus respectius conreua-dors d'arribar a resultats comuns.

V

Una tercera línia d'exploració, orientada preferentment vers l'*Etnografia*, anem ara a senyalar, i també respecte d'ella ens serà possible rastrejar l'influència de l'obra consuetudinària d'En Costa. En efecte, durant el curs de 1901 a 1902, la Secció de Ciències Morals i Polítiques de l'Ateneu de Madrid promogué una informació «en el camp dels costums populars sobre els «tres fets més característics de la vida: el naixement, «el matrimoni i la mort». L'estructura del qüestionari i la circular adjunta, sotscrits pels senyors Salillas, Puyol, Bernaldo de Quirós, García Herreros i Pedregal, acusan tres diferents direccions: 1.ª, la de l'Etnografia entesa en el sentit més usual de la paraula (creences, supersticions, supervivències); 2.ª, la sociològica (cal fixar-se en que alguns dels autors del qüestionari procedeixen de la Sociologia i la Criminologia) revelada, més que en el fons, en la manera de presentar l'assumpte, orientada vers la Psicologia nacional; 3.ª, la del Dret consuetudinari i l'Economia popular, ben visible especialment en tota la segona part relativa al «matrimoni».

El resultat de l'informació, segons afirma el senyor Hoyos Sainz en el recent llibre sobre *Etnografia* escrit en col·laboració amb el Dr. T. de Aranzadi (Madrid, 1917, p. 212) fou el següent: 280 respostes

procedents de totes les províncies espanyoles, les quals estudiades, ordenades i classificades pels mateixos autors del qüestionari, donaren la xifra de 8.500 pa-peretes sobre el naixement, 20.000 sobre el matrimoni, i més de 15.000 referents a la defunció i enterrament.

Sota el títol genèric de *Les jornades de la vida*, els senyors T. de Aranzadi, J. M.ª Batista i Roca i qui escriu, hem redactat un qüestionari (1.er de la sèrie) que versa exclusivament sobre el «Naixement» i que respon a aquestes tres direccions: l'etnogràfica, la consuetudinària d'En Costa i la de la Psicologia i Ètica catalanes (*Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* de la nostra Càtedra d'Ètica. *Estudis i Materials*, vol. II, en curs d'impressió).

En la nova etapa sistemàtica i a base de col·laboració múltiple en què els estudis d'Etnografia hispana semblen entrar definitivament — i deixem d'esmentar aquí interessantíssims esforços isolats — no serà possible prescindir, malgrat les correccions obligades en aquesta mena d'investigacions, de algunes de les produccions d'En Costa: de les *Cuestiones celtibéricas*, publicada a Huesca en 1877 (reeditada amb el títol de *La religión de los Celtíberos y su organización política y civil*. «Obras completas», vol. XII, Madrid, 1917); de *La poesía popular española, y Mitología y Literatura celto-hispanas* (Madrid, 1881) a què al principi ens hem referit; i sobre tot dels *Estudios Ibéricos* (Madrid, 1891-1895), també citats durant el curs del present estudi.

Conec d'En Costa un treball folklòric titulat *Dictados tópicos (dicterios, elogios etc.) del Alto Aragón*, publicat en «El Folk-lore Bético-Extremeño» (Frexenal, jul. a sept. de 1883), i un altre titulat *Una forma típica de canción geográfica*, referent també a l'Aragó, publicat en «El Folk-lore Frexnense y Bético-Extre-

meño» (Fregenal, 1883-1884). (1) En aquest darrer treball Costa fa esment de una seva col·lecció de poesia popular de l'Alt Aragó, i es desprèn també que estigué en relacions amb Pitré, Leite de Vasconcellos, Webster, Machado i Romero. Així i tot, Costa no fou un «folklorista» professional, en el sentit de conreuar el Folklore pel Folklore. Sabé apreciar com pocs l'alta significació dels estudis folklòrics i s'afanyà a utilitzar-los per a fins científics diversos, concrets, immediats. En una lletra datada a Huesca en 1877, dirigida al P. Fita, senyalava com una de les fonts d'estudi de les institucions primitives peninsulars l'anàlisi crític comparat de les supersticions, arts goètiques, fórmules màgiques i jocs populars del poble espanyol, revelades en còdics civils, cànons conciliaris, tractats didàctico-religiosos, cròniques, obres d'amena literatura, costums vius encara en la actualitat, i fins en contes i llegendes populars. Els resultats per ell obtinguts en tan difícil exercici poden veure's en els seus estudis Celtibèrics, en les investigacions sobre Mitologia i Literatura celto-hispanes, i més tard en els estudis Ibèrics. També l'atreïen amb especial dilecció les investigacions de Folklore literari, i té paraules de sincera admiració per a tots els conreuadors nacionals o estrangers de la poesia popular, per a les recerques de la nostra literatura oral, per a l'obra paremiològica de Sbarbi, i amb singular preferència per a la tasca del nostre Milà i Fontanals, que qualifica de «mostra de crítica sagaç i mesurada». Ell, personalment, intentà amb fortuna la ponderació dels elements artístics i dels caràcters lògics de la poesia popular espanyola, del Refraner, del Cançoner, del Romancer,

(1) Dec aquestes dades al bon amic i distingit folklorista D. Jaume Oliver i Castañer, qui a més m'ha facilitat una còpia dels dos treballs esmentats treta directament per ell, en altre temps, de les dues publicacions extremenyes, avui de difícil consulta o adquisició.

de les Gestes. Però tot aquest treball semi-folklòric preliminar s'encamina a un objecte concret: extreure un tractat de Política popular, revelar les idees ètico-polítiques del poble espanyol (*Poesía popular española*, etc., 1876-1881, caps. I i II). Es decideix a explorar els costums jurídics — veritable tasca de Folklore jurídic — estimulat per necessitats vitalíssimes i urgents. I així en el pròleg dels seus primers estudis de *Derecho consuetudinario del Alto Aragón* (1880) escriu: «Ofereixo al poble aragonès una fotografia, «encara que descolorida, fidel, de ses més originals «creacions jurídiques, per tal que, veient objectivat en «elles son propi ésser, es mogui a defensar-les contra «els perills que les amenaça, i no les deixi perdre per «negligència i deixadesa, com en altre temps la lliber- «tat política».

Aquest sentit pragmàtic que presideix l'elaboració de l'obra folklòrica i consuetudinària d'En Costa, explica, al meu entendre — deixant de banda raons privades que ignorem — el que el nom del polígraf aragonès no vagi associat a aquell interessantíssim moviment del «Folklore Espanyol», creat i extès per A. Machado i Álvarez. En cap dels onze volums de la «Biblioteca de las tradiciones populares españolas» (Sevilla, 1883-1886), que inserten treballs d'investigadors procedents de diversos camps científics i de les diferents regions espanyoles, figura la més petita col·laboració d'En Costa. Solament a partir del vol. VI, veiem esmentada en l'índex d'obres folklòriques espanyoles que s'inserta en les cobertes a tall d'orientació, la *Poesía popular española* i *Mitología y Literatura celto-hispanas*. Encara hi ha una altra consideració: l'esperit polimòrfic d'En Costa era, amb tot, essencialment orgànic i fins monogràfic. Tota investigació per ell iniciada feliçment, era continuada amb perseve-

rància i devenia filó permanent per a successives exploracions. En canvi, quan s'examina a fons el moviment del «Folklore Español», un hom adquireix el convenciment de que fou aquest, abans que tot, una grandiosa empresa d'agitació, de desvetllament d'aficions i aptituts — i és molt tot això! — millor que una obra reposada i orgànica que's traduis en quelques línies fermes i precises d'exploració. L'esforç considerable realitzat per aquell aplec de benemèrits treballadors, de preparació molt diversa, tenia per aglutinant més que aquell magnífic programa ideal estampat en les cobertes de la «Biblioteca», l'activitat estupenda, l'esperit de proselitisme i la simpatia intel·lectual d'En Machado, ànima del moviment.

VI

Som arribats al fi de la jornada, i me plau recollir encara una darrera lliçó. Seguint les petjades del pensament i l'obra consuetudinària d'En Costa, hem anat registrant a pas de viatger un conjunt de doctrines, mètodes i procediments, línies d'exploració, resultats concrets i aspiracions coincidents, que denuncien l'existència d'una escola — potser millor, escoles — de Psico-Etnografia hispana. És possible que algú, impressionat pel soroll de doctrines i escoles que marxen en compacta formació científica, trobi a faltar el conreu de l'Etnografia pura, i noti com un defecte capital l'advertida compenetració entre els estudis psicològics i els estudis etnogràfics.

Cada dia me vaig afirmant més i més en el criteri pragmatista que presideix l'iniciació de les grans corrents del pensament. Filles aquestes de necessitats biològiques, gairebé sempre d'indole nacional, la fórmula teòrica establerta com a solució parentòria,

devé amb el temps doctrina general. Els esperits no directament interessats, i que per lo mateix no estaven en el secret, es formen aleshores l'il·lusió de que la *nova* doctrina ha sigut elaborada quieta i desinteressadament en el domini de la ciència pura. No ignoro que l'Etnografia científica ha sigut sistematizada i obté el seu principal conreu des del camp de l'Antropologia i darrerament de la Sociologia; però ens interessa fer notar que aquest conreu té lloc en països política i socialment constituïts, o en què la Psicologia nacional ha sigut bastida pels historiadors, els filòsofs, els juristes o els filòlegs. L'experiència que acabem de fer a l'entorn del cas magnífic d'En Costa, ens convenç de que la confluència de les dues corrents psicològica i etnogràfica no és un fet casual ni arbitrari, sinó conseqüència indeclinable de l'indole especial dels que podriem anomenar, amb plenitud de paraula, els «problemes d'Espanya» pendents de resolució. No és, doncs, necessari ni sisquera prudent rectificar aquesta tendència que ha d'aportar positius aventatges en l'organització seriosa i avui imminent dels estudis de Psicologia nacional i d'Etnografia. Cal, no obstant, reforçar i afinar els mètodes aplicats fins ara amb els mètodes i procediments de l'Etnografia científica, i sobre tot és urgent organitzar museus d'Etnografia dels pobles hispans com a complement necessari de les investigacions psico-etnogràfiques comparades. S'imposa també l'establiment normal de relacions i el consegüent intercanvi amb els investigadors de Portugal.

La convicció de que el conreu normal i seriós de la Psicologia hispànica solament és possible mitjançant una base etnogràfica, o un contingut d'exploració personal — consuetudinària o doctrinal — allunyaria del camp d'aqueixos delicats i difícils estudis, un estol

de diletants més preocupats del nom que de la cosa, que no han fet més que desacreditar-los. Sota els títols massa pomposos de «el alma española», «el alma nacional», «genealogia» d'Espanya o del poble espanyol, són servides — llevada qualque excepció — unes quantes divagacions històriques o sociològiques i també certs flirts d'una filosofia més o menys transcendental, però mancada de tot sentit històric. Característica d'aqueixa literatura — nodrida dels mateixos tòpics, interpretats diversament i rebotits d'una banda a l'altra segons l'ideologia o la filiació política dels respectius autors — és l'arrapar-se als darrers i més sorollosos esdeveniments de la vida espanyola, i molt especialment un furor de receptar, amb aires d'infalibilitat doctoral, sobre tots i cada un dels «mals nacionals» prèviament diagnosticats.

Fins les mateixes relacions de costums fetes pels curiosos viatgers, tan interessants en principi sobre tot quan provenen d'estrangers, davant l'organització cada dia més robusta dels estudis psico-etnogràfics d'Espanya, acabaran per a no sortir-se de l'esfera purament anecdòtica o informativa. I amb aquest pretext, no serà ja lícit als seus autors, a menys d'exposar-se a l'immediata repulsa, aventurar certa mena de judicis, molt menys atribuir-se el paper de mentor.

Assumpte preferent i immediat de les exploracions etnogràfiques, deu ésser l'estudi de les cultures i civilitzacions ibèriques en tota la complexitat de ses relacions. El tema és prou interessant i grandios en sí mateix, però ho és de més a més com un capítol de la història general de la civilització. S'ha vingut repetint que «Espanya és un país sense constituir», i en conseqüència es ve tractant de la «reconstitució d'Espanya». A l'Etnografia toca donar la resposta adequada, revelant les constitucions *naturals* hispanes, que no

cal confondre amb les organitzacions polític-socials artificioses i transitòries.

El «problema ibèric», a jutjar per una pila de símptomes, acabarà per entrar en una nova i més positiva fase. Veu's-aquí el problema dels problemes, al qual deurien enfocar els seus esforços les dues corrents solidarisades de la Psicologia i l'Etnografia. Les conclusions psico-etnogràfiques, extretes de l'estudi imparcial i objectiu de la realitat hispàica, deuen constituir el pressupost necessari de la solució o solucions que a aquell magne problema intentin donar l'estadista i el patriota fosos en una sola persona.

Aquesta obsessió pels grans problemes d'Espanya, vistos integralment, en unitat i en la font viva originària, constitueix el nervi essencial i a la vegada el títol d'immortalitat de l'obra d'En Costa. Cap fill de la Ibèria ha exercit com ell una sobirania intel·lectual més extensa, geogràfica i cronològicament parlant, sobre els dominis hispans. Ningú com ell ha penetrat més endins en l'ànima dels pobles peninsulars. A En Costa hi trobem dues qualitats que difícilment solen anar juntes: fou un gran erudit, és encara avui l'explorador més formidable del fons consuetudinari hispà. Home de passió i d'intuïcions genials, el recorregut immens, inversemblable del seu pensament no sempre ve acusat en una trajectòria precisa i regular: no és certament el vol rítmic i magestuós de l'àliga. La grandesa d'En Costa té quelcom de caòtica i primitiva, i recorda les convulsions, els horribils dolors de la naturalesa física. És la grandesa del llamp que esparreca fulgurant l'atmosfera carregada: així la seva frase lluminosa i lapidària en mig de la frondositat atapaïda del seu pensament o d'una tempesta de malediccions patriòtiques. Ell resseguí totes les capes del subsol espi-ritual hispà, així del pensament doctrinal com del

pensament popular, des dels temps mitològics fins als costums actuals, que ens ensenyà a explorar. I quan esdeveniments insòlits semblaven anunciar el *finis Hispaniæ*, el seu patriotisme sense límits romp sobtadament la superfície i esclata en un volcà de foc i de llum, que si de moment destrueix i arrasa, deixa el terror preparat per a les més altes empreses. Talment com els terrenys volcanisats lleven naturalment, gairebé sense esforç, les més esplèndides collites.

2.ª part: *La renovació de l'Escola històrica catalana*

VII

En 1914 i sota el títol de *Un siglo de escuela histórica*, D. Guillem A. Tell i Lafont llegia des de la presidència de l'«Acadèmia de Jurisprudència i Legislació» de Barcelona, una despietada crítica de l'Escola històrica del Dret en general i de la seva missió a Catalunya. «Cent anys d'Escola històrica han transcorregut—conclogué—i ells han acreditat els escassos «fruits que en el món jurídic han produït... L'Escola «històrica pareix definitivament enterrada».

D. Victori Santamaria, la primera autoritat a Catalunya en estudis consuetudinaris, contestà, des del terreny estrictament jurídic, amb una conscienciosa i prudent impugnació publicada el mateix any i amb idèntic títol. El notable estudi del senyor Tell, no obstant els seus aires de botada, té, al nostre judici, un mèrit inqüestionable: l'haver provocat el balanç i el problema de la renovació de l'Escola històrica catalana en general, assumpte aquest que interessa no sols a l'investigador del Dret, de l'Ètica o de la Literatura catalans, sinó també al filòsof.

L'Escola històrica catalana del Dret es tancà des de son començament en un limitat horitzó. Fou una escola defensiva, amb un únic i exclusiu objecte, purament negatiu: detenir la corrent de l'unificació legislativa i l'obra codificadora. Segons la doctrina de Savigny, el poble, guiat per un sentit immanent de la justícia, elabora espontàniament el Dret, que pren forma en el costum. Però l'enunciació d'aquest principi porta aparellada una obra complementària: la recol·lecció sistemàtica dels costums i, consegüentment, la formació d'una escola d'investigadors. Aquest contingut *positiu* de l'Escola històrica fou comprès i descabdellat meravellosament per En Costa. Ell, partint també d'un punt concret, avui gairebé episòdic—la defensa del Dret aragonès—arribà a resultats magnífics des del doble terreny de la doctrina i de l'exploració, obrint de passada nous i insospitats dominis a la investigació psico-etnogràfica espanyola. Això és lo que no s'ha fet i devia fer-se a Catalunya. Llevat de quelques iniciatives que no han arribat a granar i l'esforç meritíssim, però isolat, d'un reduït nombre d'investigadors⁽¹⁾, pot afirmar-se que l'exploració dels costums jurídic-econòmics de Catalunya no ha sigut intentada com empresa sistemàtica i de conjunt.

Altra causa de l'infecunditat de l'Historicisme a Catalunya ha sigut la manca de solidaritat entre l'obra paralela dels juriconsults i economistes i les escoles filològico-literàries, i l'absència d'un sentit fonament filosòfic capaç de presidir-les i de donar unitat al conjunt. La limitació professional o de disciplina ha fet

(1) El meu germà Joaquim en donarà compte en una Bibliografia dels estudis consuetudinaris a Espanya. Les iniciatives a què al·ludeixo són: 1.ª, una informació oberta en 1889 pel Col·legi notarial de Barcelona; 2.ª, un qüestionari sobre capítols matrimonials a Catalunya, redactat per la Càtedra de Dret civil català dels «Estudis Universitaris Catalans», el qual, segons notícies, no va arribar a ésser circulat.

possible l'estudi del «fet jurídic» i del «fet econòmic», deslligats del «fet literari o artístic» i del «fet lingüístic», en lloc de considerar uns i altres com a manifestacions igualment autèntiques de l'esperit nacional i de referir-los a la font viva originària: el poble català. Com si no n'hi hagués prou d'aquesta separació de dominis, cal registrar encara una disgregació molt sensible operada en el camp literari. Mentre amb goig hem pogut presenciar la formació d'una potent i ja gloriosa escola d'investigadors i erudits de la Literatura catalana, és lo cert que, malgrat les iniciacions d'En M. Milà i Fontanals i En Marià Aguiló i per motius que no hem d'escatir, aquella mateixa escola s'ha desentès de la Literatura oral i del Folklore, veient impassible com aquesta branca d'estudis —tan fortament interessants, sobre tot per a un poble renaixent— degenerava en un conreu subaltern, quan no en matèria de pur diletantisme.

En fi, l'Historicisme ha sigut concebut a Catalunya com oposició sistemàtica a la Filosofia. S'ha oblidat que hi ha una filosofia professional essencialment *historicista*, més psicològica que metafísica, parca en les construccions, atenta a l'estudi del «fet», però no renyida amb l'ideal. La mateixa escola històrica de Savigny tanca tota una doctrina filosòfica del Dret que remonta la seva genealogia en Schelling. Perxò, en la mateixa Alemanya, pogué ésser objecte de fecundes transformacions, directes o conexas: el Psicologisme jurídic de E. R. Bierling, l'Escola de la Jurisprudència comparativa de Bernhöft, Cohn i Kohler, la Jurisprudència etnològica de A. H. Post, i tot aquell interessantíssim moviment de la Psicologia dels pobles (*Völkerpsychologie*). A Espanya mateix hem vist com l'obra consuetudinària d'En Costa havia tingut la virtut de refrescar els àmbits del pensament general, influint

molt eficaçment en els dominis de la Filosofia pura del Dret.

Cal fer justícia als filòsofs catalans de l'anomenada Escola escocesa, i molt especialment a En Xavier Llorens, qui en aquella bellíssima Inaugural llegida a la nostra Universitat en el curs de 1854-1855 — document aquest que pot ésser qualificat de testament filosòfic del mestre — tingué clara visió de la unitat interna, veritable missió i possibles desenrotllaments de l'Escola històrica a Catalunya. Si atrets per la varietat que en llur fesomia, cada un dels pobles presenta — afirmava — enfondim en sa vida íntima, examinem el geni de sa llengua, familiarisant-nos amb ses costums, inquirint ses opinions, desxifrant el sentit de sa religió i investigant la naturalesa de ses institucions polítiques i civils; si estudiem sos monuments literaris i posem els ulls en ses creacions artístiques, còm negar-nos a reconèixer un fons d'idees elaborades paulatinament per la nació entera, filles d'un esperit comú que estampa un sagell en totes ses produccions? Còm no admetre l'existència d'un esperit nacional, degut a les condicions històriques de cada poble, que vivint a través dels temps i recollint la flor de l'activitat de cada una de les generacions, apartats els efimers productes de les passions passatgeres, concentra les idees, sopluga els grans sentiments nacionals i determina i manté els trets de sa fesomia moral? Si les grans literatures — afegeix — ofereixen un caràcter nacional a totes llums manifest, tant en les obres en què pren part el poble enter, com en les que són degudes a un o a pocs privilegiats intèrprets dels comuns sentiments, també el pensament filosòfic adquireix un aspecte indígena i forma part del patrimoni intel·lectual de cada poble. Perquè el pensament filosòfic — conclou — no és un nou element de la consciència humana, sinó

una forma especial que'l contingut de la consciència va prenent; per manera que la massa d'idees elaborades per cada poble deu ésser la matèria sobre la qual s'exerciti l'activitat filosòfica.

Entenem, doncs, que «la missió de l'Escola històrica» a Catalunya no és acabada, per la senzilla raó de que a penes es pot dir que hagi començat. Nosaltres assignariem a l'Escola històrica catalana renovada i amplament concebuda, un contingut permanent, inacabable: la Psicologia del poble català. El *nosce te ipsum*, en ses múltiples i difícils aplicacions, és un exercici profundament interessant, no sols per als individus, sinó també per als pobles. Cal emprendre amb criteri rigorosament científic i posant en joc els mètodes psico-etnogràfics, l'estudi i sistematització de les diverses manifestacions de la consciència catalana, establir les lleis essencials de son procés, revelar el fons permanent que constitueix la seva unitat.

Aquesta empresa d'introspecció col·lectiva, vasta i complexa, requereix el concurs solidari de tot un estol d'investigadors especialistes procedents de diverses disciplines: del literat i el filòleg, el jurista, el moralista i el criminòleg, l'economista i el sociòleg, i com unificadors de la tasca, l'etnògraf i el psicòleg.

VIII

Com a complement de les doctrines que deixem exposades, i a reserva d'insistir sobre el tema sempre que sia necessari, passem a establir les bases per a l'organització, dintre de l'ARXIU, d'una secció d'estudis de Psico-Etnografia moral, jurídica i econòmica de Catalunya. Les nostres indicacions, gairebé esquemàtiques, van dirigides principalment als novells investigadors procedents del camp de les ciències socials.

1) *Investigació pura, interpretació objectiva, aplicacions.* — Cal que l'investigador s'entregui inicialment a la tasca *desinteressadament*. El desinterès consisteix, en el nostre cas, en no preocupar-se de moment dels resultats. Un costum, una creença, una superstició, un mite, un refrà, una dita, etc., deuen ésser recollits en *estat natural*, resseguits en son procés genealògic fins on permetin les dades, com formant part d'un organisme dintre de llur propi ambient actual i històric.

Aquesta primera tasca de recerca deu ésser completada amb les següents operacions: a) Reconstrucció (quan manquin les dades), i interpretació objectiva del fet tradicional o consuetudinari. b) Aplicacions d'interès per a les diverses ciències: Ètica, Dret, Criminologia, Pedagogia, Economia, etc. c) Referències a la Psicologia nacional.

2) *Els dominis del costum.* — La potència creadora del poble és immortal. Tot i respectant el concepte clàssic del Folklore i l'Etnografia com estudi dels costums tradicionals i les supervivències, nosaltres extenem l'àrea d'investigació als costums actuals i en formació. Baldament no fós més que com espectacle, tot naixement ofereix quelcom de misteriós i corprenedor. Però un costum que naix denuncia una aptitud diferenciada en la col·lectivitat, la consolidació d'un hàbit, ço és, una *tradicció* mental.

Convé, doncs, que'ls novells investigadors, especialment els juristes, no's deixin impressionar exclusivament per certs temes fressats: règim econòmic familiar, capítols matrimonials, col·lectivisme agrari i municipal, etc. A l'entorn del règim industrial de Catalunya s'és afermat tot un estat consuetudinari. Hi ha, per exemple, un veritable Folklore de la «vaga», amb una terminologia consagrada, amb una pila de

previsions ja usuals, amb sancions típiques, com la establerta per les dones vaguistes d'«axuiar» les dones «esquirols». També les modernes organitzacions mutualistes, sota l'escorxa de les quals sol amagar-se un veritable fogar de virtuts operàries, ofereixen un camp inèdit d'exploració a l'investigador moralista. Citem un sol exemple, devingut heroic: la Cooperativa «La Flor de Maig». El Dr. Aranzadi denunciava, molt agudament, l'existència d'un Folklore dels contrabandistes. Hi ha també un Folklore dels espectacles i de les reunions públiques, i fins un Folklore universitari, a través del qual es mostra l'entranya viva del nostre problema universitari.

3) *Actitud inicialment psicològica de l'investigador.* — És precís que l'investigador s'apoderi del fet consuetudinari *en viu*, integralment, rompent la crosta. L'informació, sempre objectiva, no ha d'omitir dades ni circumstàncies per microscòpiques o insignificants que aquestes se'ns apareguin. Cal arribar fins a lo anecdòtic, fent desfilar els subjectes eficients del costum tal com ells són i usualment es manifesten. Sols d'aquesta manera és possible arribar a l'«ànima» de les institucions consuetudinàries, revelant de pas les psicologies comarcals. Citarem com a model, els estudis del notari En Josep Faus sobre els capítols matrimonials a Guisona, els quals, ultra el seu interès jurídic, constitueixen una veritable psicologia d'aquella comarca lleidetana. És també un preciós document per a la psicologia de les comarques tarragonines, el sainet d'En Ramón Ramón i Vidales—«passant» que fou de notaria—titulat *A càl notari o els capítols matrimonials desfets*. En fi, el llibre d'En Martí Roger *Els tipus socials de la producció suro-tapera*, a més de son interès inicialment econòmic, conté una contribució a la psicologia empordanesa.

4) *Maneig de les fonts d'investigació.* — És difícil sobre aquesta matèria donar regles concretes. Aquí són posades especialment a prova la perspiciàcia i la paciència de l'investigador. Advertirem solament que no sempre les fonts oficials o visibles (protocols, arxius, jutjats, etc.) són les més dretureres, i que fins poden conduir a desviacions lamentables. Cal deixar-se guiar en bona part pel mateix instint d'investigació, que s'excita i afina amb l'observació directa, insistent, agosada.

En 1908 vaig promoure una informació consuetudinària a l'entorn del problema de la redempció dels censos a Catalunya. Un dels resultats fou el següent: que existeix una guerra a mort entre el Fisc i el ciutadà. En aquesta lluita clandestina, el notari, mogut per raons de justícia, fa la part del client. La necessitat de vorejar el pagament de drets a l'Hisenda — gairebé sempre excessius — explica l'estructura absurda dels moderns contractes enfitèutics. Els protocols de les notaries són, doncs, en aquest cas — i també en molts altres — no la expressió real, sinó la caricatura de la vida jurídica tradicional de Catalunya.

Hi ha més encara. Sovint coexisteix un règim consuetudinari complet amb un règim oficialment instituit, al qual aquell substitueix de fet. En Costa ha revelat l'existència, en molts indrets d'Espanya, d'un Notariat i un Registre de la propietat purament consuetudinaris, les funcions dels quals exerceixen habitualment, amb expressa i plena satisfacció de les parts, els escriptors de Notaries i Registres, i els barbers.

Actualment el meu germà Joaquim, està fent recerques sobre costums i tractes usuals referents a bestiar. Aquests tractes són sempre verbals, de manera que seria endebades rastrejar en els protocols notariais. Seria també perdre el temps acudir als jutjats muni-

cipals, puix és propòsit inicial de les parts prescindir en absolut de la justícia oficial. A on, doncs, cercar les fonts d'informació? Cal acudir, en primer lloc, als mateixos pagesos que «posen» el bestiar, i també als propietaris rurals, als marxants, als veterinaris i sobre tot a les fires i mercats.

5) *Qüestionaris, informacions, excursionisme.* — No sempre és possible l'observació directa i personal. D'aquí l'instrument subsidiari del qüestionari i l'informació. Aquesta deu ésser aportada per persones naturals, residents o que hagin viscut molt temps a les comarques, puix són les úniques que poden comunicar totes les dades precises i el veritable sentit del fet consuetudinari. Però insistim en que el qüestionari i l'informació tenen sols un valor relatiu, essent com una avantguarda de l'exploració. Caldrà, doncs, que l'investigador revisi pel seu propi compte els materials tramesos, i per mica que pugui serà convenient que's traslladi al lloc mateix per a resoldre personalment els dubtes i deficiències. L'excursió li suministrarà de pas aditaments de molta vàlua: fotografies dels llocs i dels tipus, objectes de folklore material, demarcació de les àrees consuetudinàries per a la formació de mapes, croquis, etc.

És excusat advertir que les anteriors indicacions presuposen les doctrines i procediments de la Psicologia social i l'aplicació adequada dels mètodes comparatius de l'Etnografia científica. Donem també per reproduïdes aquí aquelles «Instruccions generals pel bon funcionament de l'ARXIU», que foren dictades oportunament (ESTUDIS I MATERIALS, vol. I, pàg. 107). En fi, al redactar els qüestionaris monogràfics, caldrà fer aquelles indicacions especials derivades de la naturalesa pròpia del tema respectiu objecte d'exploració.